

נפל פתאום מנפשי נטל של מתיחות — — שהעיקה עלי עד מחנק. פה אני מרגישה עצמי בתוך עולם משלי. רע או טוב — אבל שלי, שלי, שלי! דווקא כאן בארץ היהודים שכחתי שאני יהודיה. הריני פשוט איש. איזה חופש! ועוד: "כן. טוב להתחיל מבראשית. לברוא יש מאין!".

היתחיל גם הוא כאן מבראשית?

עמוק בלבו היתה לו לביילין הרגשה, שהוא יושב בצל ורואה מרחוק את חבריו, שבתיהם מאירים יותר משלו. אולם הוא קנה לו עולמו בספרותנו בזכרונותיו על שלום-עליכם ובייחוד על ברנר. ביקונספילד אמר פעם: "קראו ביוגראפיות. הן הרומאנים הטובים ביותר". לא תמיד. פעמים אינן אלא חומר ולבנים לרומאנים. בזכרונותיו של ביילין יש מן הסיפור המשובח. עינו עין אמן הרואה לעומק, הרואה לנפש. בסיפורים אלה מצא ביילין את לבו — ובהם ימצא את לב הקורא גם בימינו.

יוחנן טברסקי

אלו הן הן כנראה נתיבות

Tel Aviv: Assoc of Hebrew Writers
& Dvir 1956

שלום עליכם

תמציתם של זכרונות אלה נדפסו מיד לאחר מותו של שלום-עליכם בעתון "דער אידישער זשורנאל" שיצא לאור בלונדון. בכמה פרטים שנגעתי בהם נגעו אחר-כך גם אחרים שכתבו עליו, והנוסחאות שונים. מהם אנשים שהיו קרובים אליו יותר ממני. אך הואיל והייתי עד ראיה לדברים שאני מספר בזה, לא ראיתי צורך לשנות את הנוסח שלי, כי בטוחני שמסרתי בזהירות ובדייקנות.

א. ב.

א

בשנה הראשונה למאה הזאת היה הדבר.

אחד ממכירי בעיר מולדתי, קיוב, מר יצחק רוזט, מדפיס ומחבר עברי, הודיעני פעם אחת, כי שלום-עליכם, הרגיל לבקר בבית-דפוסו, הפציר בו למצוא לו איש צעיר, בעל טעם ספרותי, היודע מלבד אידיש גם עברית ורוסית, להיות מזכירו. אם מוכן אני לקבל עלי תפקיד זה, הרי עלי להתייצב תיכף לפני שלום-עליכם.

בגשתי אל הבית שבו גר שלום-עליכם (בולשאיה ואסילקובסקאיה, 5), החיש לבי את דפיקותיו.

על זכרוני עלה המעשה בחוטם חכליל, ששמעתי לעתים בבית אבא. אבא שלי, ר' מנחם נחום ז"ל, נודע היה "בשער בת רבים", ב"אותם הימים הטובים מאלה", כסופר עברי. הוא חיבר ספרים בחכמה ומליצה והיה משתתף ב"פרי עטו" ברוב העתונים והמאספים שהופיעו בתקופתו. בית אבא היה מין בית-ועד למחברים, שהיו נוהרים, מי ברכב ומי ברגל, לעיר קיוב הגדולה והעשירה "להפיץ מעיינותיהם חוצה", כלומר — למכור חיבוריהם, או לאסוף "פרענומראנטין" על החיבורים שלהם. הנמצאים עדיין "תחת מכבש הדפוס", בדפקם על פתחי נדיבים. אחד מנדיבי קיוב היה שלום-עליכם לפני שהכרתיו. הוא היה עשיר מופלג, לפי המדדים של אותם הימים (אשתו בת-עשירים היתה וירשה את הון המשפחה), וכל מחבר שבא לקיוב היה משכים לפתחו, ובפרט שהוא, הנדיב עצמו, היה מחבר — אח לעט.

"לך שלום!" היה אבא מברך את המחבר בצאתו לבקר אצל שלום-עליכם — והיזהר שלא תחזור בחוטם חכליל.

ההתראה לא הועילה. כרגיל היה המחבר חוזר הימנו לבית אבא כולו משולהב ומהביל כעולה מן המרחץ בערב שבת, והחוטם קודח מסומק. את החוטם היה מצבע שלום-עליכם. היה פותח את הספר המוגש לפניו, וראשו למטה דווקא, מדפדפו כשם שמדפדפים ספר לועזי מימין לשמאל דווקא; עומד על טעותו, כביכול, ומכוונו ישר; מסיר משקפיו, מנגבם ומצחצחם עד שאורו עיניו ליהנות הנאה מלאה מזיו התורה והחכמה הוא מרכיבם על קצה חטמו; קורא בניגון מסורתי, בהטעמה מיוחדת ובנענועי גוף שורה הכא, משפט התם; מוצץ שפתיו ומוציא מפיו קריאות של התפעלות, כגון: פלאי פלאים! מתוק מדבש! אי-אי-אי, שפתיים ישק!

ואחר-כך היה מתחיל תוהה על קנקנו של המחבר — מיהו ומהו, מאין הוא בא ולאן הוא הולך, והיכן נולד ולמה נולד וכדומה. לבסוף היה תוקע לתוך יד קרבנו רובלים אחדים ומאחל לו:

"צאתך לשלום, אישי המחבר, ולואי שתחזור בשלום לעיררתך, ואל תכתוב עוד שטוטים".

וכשהלו כבר פונה לצאת ונושק את המזוזה, היה שלום-עליכם מעכבו: "עיקר-שכחת, רב יהודי! הא לך".

זהה מחזיר לידו את החיבור, שהלו זיכהו בו.

זכורני שיהושע מוזח היה אחד מרבים הפוקדים את קיוב לעתים לא רחוקות ובכל פעם היה חוזר מבית שלום-עליכם חכלילי חוטם. מחבר פורה היה מוזח דגן ורגיל היה להוציא ספר אחר ספר. מלבד זאת היה גם עורך ומו"ל. ברנש מגושם ובעל-גוף היה ולבגדיו הארוכים והרחבים כיסים עצומים כשקים, מלאים וגדושים חיבוריו לרוב ו"גני פרחים" — המאספים שהיה עורך ומוציא ומוכר. ספריה שלמה! אך הוא לא נשא בלבו טינה על שלום-עליכם, שהיה עושה אותו לצחוק. בלכתו אחרי אמי ז"ל בגמר הסעודה אל המטבח לעזור לה בשטיפת הכלים, היה מספר לה על רוב עושרו של שלום-עליכם ועל פרטי הביקור ומסיים בלימוד זכות: "בו, מה יעשה הבן שלא יחטא?"

וחכלילי-חוטם היו גם סופרי קיוב עצמה: מ. א. שצקס, י. י. זייסברג, א. שולמן, דובז'ביץ ואחרים. הוא התייחס אל הסופרים הללו — "חכמי קיוב", כפי שהיה מכנה אותם, כאל בטלנים.

לא בא בחברתם ולא ביקש לו ידידים ביניהם. "במה יתגאה אדם זה", היו מתלוננים, "הכותב סיפורי-מעשיות בשפת השפחה, אינו יודע לשחות בים התלמוד וידיעתו בדקדוק היא של דרדק?"

לפעמים היו חכמי-קיוב אלה מתכנסים בבית אבא, עוסקים באורייתא, מקשים ומתרצים, מתחדדים ומתנצחים; על השולחן עולים ספרי תלמוד או ספר התנ"ך לשם ראיות ואסמכתות לחידושי תורה ולחידושי לשון ומליצה. החידוש שבחידושים היה גילוי הראשים לעיני הספרים הללו, שלא הורגלו לכך כלל. שערות השיבה הגוונות ועומדות נראו כמסתמרות על פריקת עול כובע — מנחה לכפר פני השכלה ועדות נאמנה על רוח העת החדשה המנשבת בסוד חכמים אלה.

ומדברי תורה וחכמה — לשיחת חולין על כוס תה. בשיחותיהם היה נזכר שמו של שלום-עליכם ולא לטובה. היו מדברים על האשה העשירה שלקח — לא לקח אלא גזל ממש מבית-הוריה; על האופן שהוא מבזבז כספים ועל חיי המותרות שהוא חי. לאחר-כך, כשאבד לו כספו והוא פשט את הרגל והוכרח לעזוב את קיוב מחמת נושיו, היו בין חכמי-קיוב כאלה השמחים לאידו. בפינת החדר ישב לו נער קטן, מקשיב ומיצר בצרתו — אני הכותב. קראתי כבר את "ל"ג בעומר", את "האולר", את "יוסילי סולוביי" ואת "סטמפניו", ולבי הרך הלך שבי אחריו. הרגשתי שהוא עולה על מבקריו. ייתכן, שלא מילא כרסו ש"ס ופוסקים ודקדוק כמותם, אך מלא הוא משהו אחר לא בכרסו אלא ברוחו, המרוממו על כולם.

לא שיערתי בימים ההם, כי יבוא יום ואכונן צעדי לביתו להיפגש אתו.

לבשתי רוח עזו וצלצלתי.

את הדלת פתחה אשה באמצע שנותיה, בעלת פנים אמהיים, עיפיים, וקול מתרפק — המצוי אצל נשי ישראל אהובות — הגברת שלום-עליכם. "האוכל לראות את מר רבינוביץ'?" שאלתיה.

היא הרהרה רגע. חשדה בי, כנראה, שבאתי אליו עם "יצירי רוחי" להפריעו מעבודתו.

"אישי טרוד מאוד", ענתה, "מהי מטרת בואך?"

ביארתי. היא הכניסתיני לחדר מרווח, מעין חדר-המתנה של רופא בלתי מצליח. רוח של אזלת-יד השתלט עליו, נשם מן הוילאות מטושטשי-הגון ומן הרהיטים מעוכי-הרפד.

היא נעלמה, ומיד יצא אלי שלום-עליכם בעצמו.

לפני עמד איש הנמוך במקצת מקומת איש בינוני. הוא היה בימים ההם כבן ארבעים ושתים, אך פניו נכמשו כבר. הם היו חיוורים וחולניים, ומשני צדי פיו נתעקלו חריצי קמטים, שתפסו חלק ניכר מן הלחיים, ועומקם הרב הטיל צללים לתוך עצמם. לעומת זאת היתה צעירות בשערותיו, שערות ערמון ארוכות, מכות-גלים; בשפמו, הבהיר קצת משערות ראשו, ובקמץ השערות, כמברשת שיניים, שמתחת לשפתו התחתונה; בתנועות גוו המהיר, הזריז, וביחוד בעיניו הבהירות, יוקדות עלומים ומפיקות עליצות. זיקנה ובהרות נפגשו בו, ויחדיו עשו רושם בליימחה. היה בכל הופעתו משהו חגיגי. אחד מאותם הפרצופים, שאין להם כפל ושאין נשכחים לעולמים.

"פרצופו של שלום-עליכם בתוך מסגרת בלוריתו הארוכה", אמר לי פעם אחת צייר פלוני, "מוכיר אתרוג עדין, יומטובי, עטור פקולין". דמיון זה הלם באמת את צורתו.

"מר ביילין", פנה אלי ברוסית, "ודאי יודע אתה, שאביך ואני הננו בני עיר אחת, או ביתר דיוק — בני שתי ערים. גם ואראנקוב וגם פרייסלב".

וסיפר לי, שלפני כמה שנים תירגם אבי לעברית, בלי ידיעתו והסכמתו, את סיפורו "ל"ג בעומר" והדפיסו באיזה עתון. אבי חשב לפי תומו, שעשה חסד עמו בזה שעזר לפירסומו ב"שפת הגבירה", אך בהביאו אליו את התרגום המודפס דיבר עמו שלום-עליכם קשות.

"אביך נותר בוודאי עברה אלי בלבו מאז. הלא כן?"
"אילו נטר אבי עברה בלבו אליך, או עלבון, לא הייתי בא לכאן", עניתיו בלבב שלם.

הוא תלה בי מבט בוחן, ודעתו נתקררה.

"היפה הוא כתב-ידך?" שאלני.

רשמתי כמה מלים. הוא היה מרוצה.

"המושך אתה בעט-סופרים?" הוסיף לשאול.

"אמנם כן", עניתיו.

"זהו, אשר יגורתי בא לי?" קרא בתיאטרליות, "וכי אפשר אחרת? מה אתה כותב? שירים? סיפורים? מחזות? אולי הכל יחד?"
"מכתבי אהבה!" עניתיו לו.

הוא צחק.

"אם כך, הרי אתה, באמת, אברך נחמד. המזכירים שקדמוך הוגיעוני בכתביהם, עד מוות הוגיעוני. המבטיח אתה, שתהא זהיר שלא לאבד את כתבי? הללו היו מאבדים. המבטיח אתה — סלח לי על השאלה — שלא לתחוב את חטמך בענייני הפרטיים? הללו היו תוחבים. היודע אתה עברית? רוסית? כן? טוב! טוב מאוד. ובכן, נקבה שכרך וגש אל העבודה בשעה טובה ומוצלחה".

בצאתי, מששתי את חטמי.

לא, הוא לא קדח.

ב

עבודתי אצלו היתה פשוטה למדי. הייתי מעתיק את יצירותיו החדשות היוצאות מעטו וכן יצירות קודמות, שנדפסו כבר והוא חוזר ומשכללן ומתקנן; אוסף חומר לחוברת תעמולה ציונית, שהזמינו אצלו; מתרגם דברי ספרות (כגון בשביל המאסף "הילף", שערך לטובת נגועי הפוגרום בקישינב) וכדומה. כשהכירני יותר ורחש לי אמון, הרשה לי שאקח עבודה לבצעה בביתי. לפעמים הייתי גם כותב מכתבים בשבילו בעברית, אידיש ורוסית כשהיה חולה ומוטל על ערש-דווי.

בביתו רגיל הייתי לעבוד בחדר-עבודתו יחד אתו וגם בהיעדרו. זה היה חדר מרוהט בפשיטות. דוכן לכתובה בעמידה, כמה כסאות, שרפרפים. ארון ספרים זגוג, ושולחן-כתיבה גדול בעל כמה מגרות, ועליו כלי-עבודה ערוכים בסדר — לכך דאג הוא, ולכך דאגו גם בני-ביתו. על השולחן נמצא גם צעצוע: אופניים זעירי אָנפין, מלאכה נאה ומשוכללה ממתכת לבנה "לכבוד אורחים למשמש ולטפל בהם ולסובב גלגליהם בכדי להרגיז את העצבים, וביחוד בשביל שלא יגעו ולא ימשמשו ולא יטפלו בכתבים".

בספרותנו היה רווח אז המנהג (הוא קיים במידה מסוימת גם כיום), בקום אצלנו סופר חדש, לחפש דמיון בינו ובין אחד הסופרים הלועזיים המפורסמים. במשך עשרות השנים האחרונות כבר היו לנו, ולא אחת, "לרמנטוב שני", "דוסטויבסקי שני", "צ'יכוב שני", "ביילינסקי שני", "היינה שני" (חוץ מתארי הכבוד "סופר אירופי", "משורר יווני" וכדומה).

סופר מפורסם משלנו היה צל סופר משלהם, וכשנמצא בשביל סופר משלנו איזה "גוי" להשוותו אליו, אז רק אז היה הקהל מבין כל גודל ערכו של הסופר-הצל. ספרותנו הסתפקה בצללים, והצללים עצמם היו שמחים בגורלם זה ונהנים מן הכבוד שתלו אותם באילן גדול.

שלום-עליכם נתכבד באותם הימים בתואר "גוגול השני" (כשם שכיבדהו אחר-כך, כבואו לאמריקה, בתואר "מארק-טווין השני"). הוא היה, כנראה, מרוצה מן התואר ודבר זה ניכר אצלו באופנים שונים: ספריו של גוגול בכריכות יפות השקיפו מארוץ-הספרים שלו. ספרי גוגול בפורמאט קטן היו מונחים אצלו על גבי השולחן. תמונתו של גוגול היתה תלויה אצלו על הקיר (מתמונות סופרינו נמצאה רק אחת בחדר זה — תמונת מנדלי ומתחת לה כתובת באותיות מרובעות: ד ע ר ז י י ד ע). וארגו העץ הקטן והמהוקצע יפה, שעמד על הדוכן או על גבי השולחן והכיל כתבי-ידו ה"טריים", היה השם גוגול חרות עליו. גם בפרצופו היה אז משהו "גוגולי" ושערות ראשו מסורקות אלא גוגול.

נשמרה אצלי גלויה, ששלח אלי בששה במארס 1903 (כתובה עברית).

ובה נאמר:

"ימחול נא כבודו לבוא וימצא עבודה בארגו העומד לימין על השולחן, בשם 'גוגול'".*

ארגו זה היה משמש מעין תיבת-דואר לשנינו. לתוכו היה שם עבודה בשבילי ולתוכה הייתי מחזירה, כשלא היה בבית.

כתבי-היד, שהיה מוסר לי להעתיקם, כתובים היו על פיסות-נייר של מידות שונות וצבעים שונים, רובן כחולות, שהיה כורכן בדבק של גומי, בצורת חוברת. כך היה נוהג: כתב ראשונה על כל פיסת-נייר שהגיעה לידו, מוחק ומתקן, מוסיף לפעמים עמודים שלמים באמצע, זה בצד זה, או מדביק עמוד לסופו של עמוד, סרח של אמה ויותר לאורך. וכשם שהיה מוסיף, כך היה גורע ומוחק עמודים שלמים...

"פארפארען קיין בויבעריק", היה רגיל לומר על העמודים שהיה מוחקם.

הייתי מעתיק את כתבי-היד בנייר-פחם בשלושה או ארבעה טפסים בבת-אחת וכורכם בדבק כמוהו. הוא היה מגיה, מתקן ומלטש. כשהיו התיקונים מועטים, היה שולח מיד את כתבי-היד אל עתון או אל עתונים. אך על פי הרוב היו התיקונים והשינויים מרובים כל כך, שהיה צורך להעתיק את הדבר מחדש, התארע שהייתי מעתיק שלוש פעמים וגם יותר. הסיפור "דער פריזיוו" הועתק לא פחות משש פעמים.

* רוב המכתבים והפתקאות ששלח לי שלום-עליכם אכדו בזמן הפגרום בקיוב בשנת 1906.

שלום-עליכם היה בימים ההם סופר קבוע בעתונים אחדים. בתקופה ההיא היה גם מתקן יצירותיו שכבר נדפסו, מכשירן להוצאה חדשה. הוא עבד אז הרבה מאד. שעות רבות הייתי עושה עמו בחדרו. כפוף היה יושב ועובד, כשידו האחת תועה בין שערותיו, קורא בלחש, מפסיק, מתרכז, מכרסם צפרניו עד זוב דם. מצחו זע, עולה ומתקמט, יורד ומתיישר וחוזר ועולה. הנה הוא קם, ניגש אל הדוכן, משנה מקום לשנות מזל, וכותב בעמידה. התמורות בארשת-פניו ועיניו מעידות על חבלי האמן, על צירים של יצירה. פתאום נדלקת עליונות שוהבה בעיניו, ובת צחוק מפרפרת בזוית פיו, וידו כותבת במהירות. הוא ניצח. נכנס לפרדס האמנות ויצא בשלום. יישר כוח!

הסכיבה לא היתה נוחה כלל לעבודה. הבנין הכבד שגר בו עמד ברחוב ראשי של ברזל ואבן. קול רעש אופן וסוס דוהר וצלצול הטראם וכל הד שאונו של הכרך היו פורצים החדרה, העיקו והוגיעו.

"הריני הולך, סולומון נאומוביץ", הייתי פונה אליו בקומי, "עיפתי".
"עיפת כבר? תנוה, אם עיף אתה".

"לא, רוצה אני ללכת".

"ללכת? הנשמעה כזאת? עובד אדם שתיים-שלוש שעות וכבר נתעיף. התבייש נא!"

"זה מספיק בשביל היום".

"גזלן שכמותך! אולי תנסה לכתוב בצפורן חדש? הבט וראה את הצפרנים החדשים שקניתי. ימים רבים חיפשתי עד שהשגתיים. אלה הם צפרנים! מעצמם כותבים הם. נסה נא".
אני בשלי — ללכת.

"שמא רעב אתה? כן, ואיך זה לא עלה הדבר על דעתי קודם? ודאי שרעב אתה. ובכן, מדוע החשית? הרוצה אתה בביצים משולקות, או בחביתה? אני מייעץ לך חביתה. בחמאה או בשומן? לא? מדוע? שמא צמא אתה ורוצה בתה? איזה? של ויסוצקי או של פופוב? יכול אתה לבחור כחפצך. לא? מדוע? אה, מבין אני. קשה לך הישיבה על הכסא שלך, ובכן יכול אתה לקחת את הכסת שלי. הרי לך! או אולי רוצה אתה בתורת מצע את ספר התלמוד? הגד נא!" (על יד הדוכן היה מגביה את מושבו, בהשתמשו בתלמוד בבלי בכרך אחד, דפוס ברדיצ'ב).

כך היה מתלוצץ, מתבדר קצת.

ושוב:

"מדוע אין אני עיף כלל? הא? למה תחריש, אברך? באר נא לי: מדוע לא התעפיתי אני?"

"משום שעבודתך שלך מעניינת יותר מעבודתי שלי. אתה יוצר."

"תירוץ יפה. יפה מאד. שמע נא, מדבר אני עכשיו ברצינות גמורה. עצתי לך לשכב על הספה ולירוק כלפי התקרה. נסה נא ותיווכח, שזוהי סגולה בדוקה ומועילה מאז ומעולם. תקום איש חדש ורענן. שוב — לא? ובכן, שמא רוצה אתה להתעודד קצת על ידי תקיעת מסמרים בקיר?"

"טוב", עונה אני, "חושב אני שתמונתו של הזיידע' אינה במקומה הנכון. היש פטיש בבית?"

"מוחל, אברך, הסתלק בשלום!"

לא אחת, אחרי חצות, כשהייתי עובר במקרה על פני ביתו, היה חדרו מואר עדיין. בין ברזל ואבן היה עובד, כותב, יוצר.

ג

השנים 1901—1905 היו לו שנות יצירה פוריה עד מאוד, אולי הפוריות ביותר בחייו. אלו היו שנות-שיא של האמן בכמות ובאיכות. מחרוזת פנינים נתפתחה, ופנינה אחר פנינה נטפה. הוא כתב בכל מקום שאינה המקרה לידו: בבית ובחוץ, בשבתו ובלכתו בדרך. לפעמים הייתי רואה אותו באכסדרת הבית, עולה במתינות במדרגות המובילות לדירתו, מתעכב על כל מדרגה כשהוא אווזו פנקס ועפרון ורושם וכותב. השכינה היתה שורה עליו בכל מקום, ומלאכו הטוב פתח לפניו אוצרותיו ויחייך אליו וישפוך עליו אורה וחקן מלוא חפניים. ברגש כבוד הייתי רואה, איך מתעשרת ספרותנו על ידו ביצירה חשובה בין-לילה. הוא מילא תפקידו באהבה, בחדווה, בלי התנפחות, בלי תביעות. פעמים מדמה הייתי שהוא בעצמו אינו מכיר את חשיבותם וערכם הרב של הדברים היוצאים מעטו. כן, הללו היו שנות שובע ביצירות רוחו, אבל שנות רוזן בחייו החמריים. ומרה מאוד היתה המציאות.

מצבו של שלום-עליכם בימים ההם היה קשה מאוד. לא בשביל לעורר רחמים אני מציין דבר זה. אין הוא האמן היחידי בעולם שידע מחסור. דבר רגיל הוא אצל כל עם ועם ובכל דור ודור וביחוד אצלנו. עשרים וארבע תעניות ישבו אנשי כנסת הגדולה על כותבי ספרים שלא יתעשרו, ותפילה זו נתקבלה, כנראה, ברצון רב. אבל שלום-עליכם ידע עושר במשך כמה שנים, והדבר היה לו לרועץ לכל חייו. זה היה באמת "עושר

שמור לבעליו לרעתו". הוא בא אליו באופן פתאומי והוציאו בראשית צעדיו מתוך סביבתו הצנועה, השוקטה, המסורתית, שהיה בה מקום להזיות טהורות וכיסופים זכים ומשאות-נפש בהירות, והכניסו לתוך חוג זר לרוחו, מבריק בחיצוניותו ורקוב כולו מבפנים; סביבה של אזורט, של פלוטוקרטים וספיקולנטים רודפי תענוגים זולים וחיי מותרות מגונים. זו לא היתה גם עשירות מבוססה על נכסים, על נחלאות, נוחה ובטוחה פחות או יותר, אלא זו שתלויה תמיד בשערה. הוא היה אחד מאילי-הבורסה. טיפס על סולם גבוה שראשו מגיע עד המיליונר הקיובי ברודסקי, ורגליו ניצבות על עברי-פי-פחת; סולם של עולים-ויורדים, וכל המציג כף רגלו עליו, ואפילו הוא זהיר ביותר, צפוי לכשלון. ובפרט איש כשלום-עליכם, שהיה בז לסביבה זו כאמן וכאיש העם, בוז המובלט בהרבה מיצירותיו גם בזמן שעמד בתוכה. הוא לא אהב כסף, אלא רצה רק לנצלו. לקול צליל הכסף שמע לבו צלילים אחרים; שירת יוסילי סולוביי וניגוני סטמפניו. הוא לא רצה לרקוד לפני עגל הזהב ולא הביא לו קרבן נשמה, והעגל התנקם בו והסיר פניו ממנו. וכך נפל מאיגרא רמא לבירא עמיקתא, וכך באה הקפדה, הוריקה פרצופו, חרטה בו קמטים וועזעה את חייו לתמיד וקיצרה אותם.

הוא איבד כספו וגם כסף אחרים והוכרח לעזוב את קיוב מחמת נושיו והיה נע ונד בווינה, צ'רנוביץ ופאריז. הוא התיישב אחר כך באודסה וחי בה שלוש שנים ומשם חזר לקיוב בידיים ריקות. המשפחה גדלה והלכה. מספר הנפשות הגיע לתשע. ארבע הבנות והבן הראשון מישה והתחנכו כולם בגימנסיה. הוא החזיק בשבילם מורה למוסיקה, וגם מורה לעברית בשביל הבן. הבעל הטוב והאב הרחמן התאמץ בכל הכוחות שלא יראו אנשי ביתו עוני בשבט עברתו. יש לשער, שאיש דק-הרגש כמותו חש בוודאי מעין מוסר כליות כלפיהם אחרי מה שאירע על ידו להון אשר נצטבר במשך דורות, והוא התחיל להסתובב שוב אצל הבורסה. איל-הכסף ירד למדרגת סרסור, בתקווה לשוב ולעמוד על רגליו. התוחלת לעלות לגדולה היום או מחר גרמה שלא ידע להתחשב במציאות ולחיות לפי האמצעים המצומצמים שהכניסה לו הספרות. הוא חרג מן המסגרת, סמך תמיד על נסים שיתרחשו. אפילו בזמן שעבדתי אצלו, שנים אחרי אבדן הונו, היה עוזב לעתים את חדר העבודה ורץ אל הבורסה וגם יוצא מן העיר — איזה חלום על יער העומד למכירה, איזו אשליה על אחווה עוברת מיד ליד, איזו פגישה עם "פריץ" קונה או מוכר. ובינתיים "עד

שירחיב", היה לווה, לוקח בהקפה, שוקע בחובות ומשפיל כבודו והסוף — אכזבה מרה ועיקול כלי הבית.

חוץ מזה היה מטבעו איש פזרן, והמטבע היה נמס בידו. את מעט הכסף שהיה מקבל בשכר עבודתו הספרותית היה מוציא לפעמים בלי חשבון ומבזבזו על דברים של-מה-בכך. בנידון זה היה קל-דעת כילד, החושק דבר שעניו רואות והמואס בו לאחר שהוא משיגו והרי הוא מהרסו או משליכו הצדה. יש שהיה ממטיר טלגרמות אל העתוננים לשלוח לו מפרעות, כי "הגיעו מים עד נפש". וכשקיבל כסף, היה חוזר מן הדואר או מן הבנק עמוס "מציאות", וחלק הגון מהכסף אזל. יש אצלו סיפור על יהודי אחד שנתעכב בעיר גבול בחכותו לרכבת חוץ-לארץ, ובצאתו בינתיים לטיול קנה פיל, משום שנראה לו למציאה גדולה ואחר כך לא ידע, איך להיפטר הימנו. סיפור זה הזכירני תמיד את המחבר של הסיפור בעצמו. וכך העיק חוסר-כסף בלי הרף על האיש בשעה שלא היה לו כבר ענין בכל הבלי העולם הזה ותענוגותיו חוץ מפינה, ולו גם לא שקטה ולא נוחה ביותר, ומעט מנוחת נפש לכתוב, ליצור.

רעייתו המסורה לו בכל נימי נפשה למדה רפואת שיניים ופתחה "קבינט". הונסו בו כל מיני מכשירים חדישים, ומבחוץ נתלה שלט. הכל היה בסדר גמור וכלום לא היה חסר, מלבד — חולים. ה"פרנסה" החדשה בלעה כסף רב בערך, ולמעשה לא הכניסה כמעט כלום. המכשירים, שדרשו חדר מיוחד וטיפול נגד חלודה, רק הכבידו את העול.

היו עתים שלא היה ביכלתו לשלם לי שכר-עבודתי, והוא היה מועט. לא אחת ראיתי, שהוא "מתחרה" אתי ובעצמו מעתיק את כתביו לדפוס, משום שלא רצה להגדיל את החוב. בימים קשים ביותר הייתי מתחמק הימנו, נכנס לבית בשעה שהוא רגיל לצאת ובודק את ארגו "גוגול" המתווך בינינו, אם יש בו עבודה או אין.

"הריני חייב לך ממון קורח", היה אומר לי.

הייתי מבטיחו, כי יש לי פרנסות אחרות, וכי, אדרבה, רוצה אני שיצטבר בידו סכום הגון, לפי שיש בדעתי לצאת פעם לחו"ל, ואז יהיה לי צורך בכסף.

"בנקיר יפה מצאת לך", היה עונה בצחוק מר.

הוא לא רצה להיות הבנקיר שלי ובשעת יכולת ראשונה היה גם בא לביתי לשלם לי.

"ידידי ביילין,

לא זכיתי לראותך זה כמה. חפצתי לתת לך איזה כסף. אבקשך להמתין עלי אצלי עד באי. ידידך שלום-עליכם.

פ. ס. גם בבית נומר 15 הייתי וחיפשתי את מעונך ולא מצאתיו. עכשיו אני שולח לך זאת ע"י שליח, אולי ימצאך זה בבית".

פירושו של דבר, שהוא נסע דרך ארוכה לבית הורי ואחר כך חזר ונסע לחדרי הפרטי, נסיעה שביטלה זמן של חצי יום כמעט, וכשלא מצאני שכר שליח מיוחד, הוא לא רצה להחזיק את הכסף אצלו עד שאבוא אליו, מיראה שמא יקנה בו פיל.

לעתים לא רחוקות היתה פוגשת אותי הגברת רבינוביץ' בפנים נוגים ומודיעה לי:
"אישי חולה".

הייתי נכנס אליו ומוצא אותו במיטה דווה, ופניו מכורכמים.

"מה לך, סולומון נאומוביץ'?"

"מה לי? אדרבה, היה אתה הפיקח והסבר לי. מה לי? עד בוא הרופאים ידעתי ברור מה לי, ועכשיו איני יודע באיזה עולם אני נמצא. הריני מפציר בהם, כלומר ברופאים, ומתחנן: רוצחים, תודו נא על האמת שחולה סרטן אני. סרטן כהלכתו, לכל פרטיו ודקדוקיו. אבא שלי, עליו השלום, אני טוען, מת מסרטן, ואני, כלומר, שלום בנו, צריך גם כן למות ממחלה זו. כך נגזר מן השמים ועלינו לקבל הכל באהבה ולברך על הרעה, כך אני טוען, כשם שמברכים על הטובה. והם, כלומר, הרופאים, שומעים ומשיבים: מה נגזר? מי גזר? להד"ם. אני מסכים כבר לפשרה ומפיל תחינתי לפנייהם: נו, טוב, רבותי, נאמר שאין זה סרטן, אבל בנו או בן-בנו של סרטן זהו בוודאי. עונים הם: עורבא פרה! ובכך, מהו, אני מקשה, אם אפילו לא זה? מתרצים הם: מה? שתי טבלאות לפני כל סעודה וכך נוול עכור כפרפרת לאחר כל סעודה שאיני טועם כלל. ארבע טבלאות כבר לקחתי היום. הססט. אל תגלה לאולגה. טמנתין תחת הכר. אנא הוציאן. אולי תבלען אתה? אין שום

סכנה בהן. פחות משהן מועילות הן מזיקות. לא? ובכן, השליכן בטובך דרך החלון החוצה."

גם בשכבו במיטה, לא ביטל זמנו. כתב וכתב.

ד

הזכרתי קודם, שאחד מתנאיו היה שלא אתחוב חטמי בענייניו הפרטיים. אך לאחר שעבר זמן מה העזתי להפר תנאי זה.

בשנת 1902 מסר לי להעתיק את הסיפור "פונם פריזיוו", שכתב בימים ההם. בהחזירי את העבודה לתוך "ארגו גוגול", צירפתי אליה פתקה, ובה יעצתי שלא ימהר לשלוח את הסיפור למערכת. משום שלפי דעתי נחוצים בו תיקונים. הראיתי על המקומות החלשים שבו ועל אריכות יתירה.

הרשיתי לעצמי לעשות כך, בסמכי על פשטותו ועניויותו, אך לאחר שיצאתי מביתו התחרטתי על הפתקה. חששתי שמא יחשוב דבר זה לחוצפה ואהיה לצחוק בעיניו.

בבואי אליו למחרת היום, פגשני ברצון ואמר:

"קראתי את הערותיך, והריני מסכים לכמה מהן".

הוא הגיש לי את כתב-היד להעתיקו מחדש, והוא מלא תיקונים ושינויים שעשה בינתיים.

התוודיתי לפניו, שלבי נקפני, פן יכעס עלי על "תחיבת החוטם". הוא הבטיחני כי שמה הוא להתעניינותי בעבודתו וביקשני לבוא אליו בכל עת בביקורת כזו. הוא סיפר לי, שהמזכיר שהקדימני היה מציק לו במחמאות ובדברי חונף ומהלל כל דבר היוצא מעטו "עד לשמים" ועד לגועל-נפש. כעבור זמן מה נתן לי להעתיק אחד מסיפורי ה"פעקלעך" שלו, ואחד מהם לא מצא חן בעיני כלל. שם הסיפור היה "דאס צעקייטע וועקסל" — מעשה ביהודי שלעס ובלע שטר. זה היה סיפור רפה מאוד. התאמצתי להוכיח לו, שהסיפור נבנה על יסוד בדיחה שיש לה ערך בשיחה או בפיליטון קל, אבל לא באמנות, ומפני היסוד הרופף שבו יצא כל הסיפור חיזור ובלתי טבעי, למרות פרטיו היפים.

שלום-עליכם ניסה ללמד זכות על ה"פעקל" הזה, אך אני עמדת על דעתי.

לפני לכתני מעל פניו אמר לי:

"אתיישב בדעתי, מה לעשות בזה".

בבואי אליו אחר כך, הודיעני, שהחליט לגנוז את הסיפור, וחסל. ובאמת, לא ראיתי את הדבר בדפוס עד היום.

באותם הימים היה מתאונן, שנאלץ הוא להדפיס יצירותיו מיד לאחר כתיבתן ואין ביכלתו להשהותן בידו אפילו יום אחד. הוא היה סופר קבוע בכמה עתונים והם לא נתנו לו מנוחה. על שולחנו היו מונחים מכתבים וטלגרמות מבתי המערכת, מלאים טענות ותביעות ודרישות לכתוב עוד ועוד. היו מקרים שהיה מוסר לידי כתב-יד להעתיקו ודורש לגמור אותו בשעה קבועה לכל יאחר את הדואר לוארשה היוצא באותו יום.

פעם אחת הראה לי אגרת מה"סבא" מנדלי באותיות זעירות מאוד. באגרת כתב ה"סבא" אל ה"נכד", כי בחר בכוונה לכתוב באותיות קטנטנות בשביל להעניש את עיני הנכד שילמדו להתבונן ולבדוק היטב כל דבר היוצא מתחת עטו, ללשוש אותו ולחזור וללשוש.

"הצדק, כמובן, עם ה"סבא", העיר שלום-עליכם, "אבל אין הוא יודע את מר נפשו של ה'נכד' ואת צרותיו הגדולות שהוא סובל".

אכן, בימים ההם סבל באמת יסורים נוראים. העתונים מררו את חייו. כתבי היד היו יוצאים מתחת ידו לפני התייבש הדיו. לעתים היה נחפז לביתי לקבל את ההעתיקה, או שהיה משגר אלי שליח מיוחד עם פתקה.

"הריני מלא אי-מנוחה", כתב הוא אלי באחת הפתקאות (רוסית). "על שלא באת עד עכשיו. הקרה איזה דבר? הקרה דבר לכתב-יד? האם לא אבד אבדת? האם לא חלה הכתב-יד? או להפך? אפשר חלית אתה? אפשר שאבד הכתב-יד?"

ובאחרת נאמר (אידיש):

"גוואלד! אתה שוחט אותי! עבודה שניה כבר מחכה לך, ואני מקבל טלגרמות יום יום. מדוע אינך שולח את הפיליטון שבידך. גואלד, הצילני נא! ערב-פסח כבר הגיע, ואני לא אהיה מוכן אל ה'סדר'".

וכך מדי שבוע בשבוע בלי הרף, בלי סוף. עזרתי לו לחרף ולקלל את בתי המערכת בכל הקללות שבעולם (ומי כמוהו ידע שפת אלה וקללה בישראל?). העתונים בלעו בתוך דפיהם הגדולים את יצירותיו, זרקון במהירות לתוך לועיהם הרחבים, לא ידעו שבעה ותמיד קראו: הב! הב!

בתי המערכת נדמו אז בעיני לכבשנים ענקיים, שלתוכם נקלע שלום-עליכם ולשונות שלהבתם לוחכות את לשדו של האמן הגדול. בתנאים מרים כאלה כתב יצירותיו, אוצרותיו של כל העם.

ה

שלום-עליכם חי שנים רבות בקיוב (יהופץ). עד שנעקר מתוכה בסוף שנת 1905 אחרי ימות הפוגרום, שבא בעקבות המהפכה הראשונה. הוא אהב את קיוב, הרגיש עצמו בה "כדג במים".

קיוב — "אם הערים הרוסיות" — מועטות כמותה לחן ולתפארת. הטבע נסך עליה מלוא חפניים קסם, וידי אנשים בנה להוד ולנוי, ותהי כלילת-יופי למושע עין ולב. היא היתה לא רק מרכז מרכולתי עצום, אלא גם מרכז תרבותי מהולל. עיר של בתי-אולפן שונים ורבים: אוניברסיטה, פוליטכניקום, סמינריונים, אקדמיה לציור, קונסרבטוריון, בתי ספר תיכוניים; של תיאטראות — לדרמה ולאופירה; של עתונות חשובה. כל אלה משכו אליה המוני-נוער, שנהרו ובאו מכל קצות אוקראינה. למראית עין — עיר רוסית טהורה, קריה נאמנה, בעלת מסורת עתיקה, ערש הנצרות לעמי רוסיה. במנזר פצ'רסקי טמונות עצמות קדושים, והם רופאי חולים, פוקדי עקרות ומחיי מתים. "אבא הצאר" וממשלתו יחד עם הכמורה היו עושים להם פרסום רב, ועולי רגל מכל חלקי הארץ רגילים היו לעלות ולהשתחוות לפניהם בדחילו ורחימו. הקיצור — למראית עין עיר קדושה, עיר של נסים ונפלאות. אך בתוך תוכה עיר מחתרת רבולוציונית, עיר "קרמולה". היו לה כל התכונות לכך. היא היתה בירת העם האוקראיני הסובל והמדוכא; היא היתה מאוכלסת הרבה פולנים, רוחשי איבה למשטר המשעבדים; והיא היתה מאוכלסת רבבות יהודים, שלחלק ניכר מהם לא היתה הזכות לנשום בה, כיוון שנמנתה על המקומות שמחוץ לתחום-המושב. בני הנוער של העמים הללו נתפסו לתנועה המהפכנית, שכבר שלחה בימים ההם את אורותיה לפניה. העיר העשירה, היפה, המצוחצחה, תססה תסיסת עלומים והמתה בקצב מהיר, צעיר וצוהל, כאילו לקראת חג גדול. הוד-קדומים וחוץ-עלומים בה נפגשו. מין "אלטניישטאט". ולה הינטרלנד של ערים ועיירות יהודיות למכביר, ובהן בסך-הכל מאות אלפים נפשות; אנשים פשוטים, "עמך", גלויי-נפש, רחבי-לב, מושרשים באדמה בריאה, פוריה, ועיניהם נשואות לקיוב. אמנם, מחמת הגירושים התכופים של האוכלוסיה היהודית מן העיר, חדלה קיוב

זה כבר להיות מרכז של תורה. לפני קנתה לה שם בתפוצות ישראל בישיבותיה וגדולי חכמיה ובמאה ה"ט" נאמר: "כי מפיוב תצא תורה". מאז גלו משם היהודים כליל פעמים אחדות, ועמהם גלתה תורה. עד 1861 היה הישוב היהודי קטן מאוד בקיוב ורק אז ניתנה בה זכות הישיבה לבעלי מלאכה, לסוחרים משלמי מס גילדיה ראשונה ולתלמידי בתי הספר הגבוהים. עם גידולו של הישוב היהודי התחילה בה פריחתן המהירה של תרבות יהודית צעירה, מודרנית ושל כל התנועות הלאומיות בישראל, ותהי מרכז חשוב של התנועה הציונית. וכך זכתה קיוב להיות "אם הערים" גם בשביל היהדות האוקראינית.

הימים ימי שגשוגה של הספרות העברית. אוקראינה הקימה כמעט בבת-אחת חלק ניכר מראשי המדברים בספרותנו: אחד-העם, ביאליק, ברדיצ'בסקי, ברנה, גנסין, פיירברג, טרניחובסקי, שופמן ואחרים. אך מרכזם לא היה בקיוב. משני המרכזים הספרותיים לעברית היה אחד באודסה והשני בוארשה. הספרות והעתונות האידישאית עדיין היו בעת ההיא בראשית צמיחתן והתקדמותן, ומרכזן היה מחוץ לגבולות אוקראינה. מספר קוראי אידיש בקרב האינטליגנציה עדיין היה מוגבל מאוד בקיוב וסביבותיה. התרמילים של מוכרי-ספרים רוכלים, הבאים לקיוב, הכילו "מעשה-ביכלעך" מן המין הידוע, וסיפוריהם של מנדלי, יעקב דינענזאן ומרדכי ספקטאר לא נתגלגלו ביניהם אלא בדרך מקרה בלבד והיו טובעים בים של "שונד", שאדם תרבותי היה מואס לעיין בו. שלום-עליכם היה הסופר האידישאי הראשון, שיצאו לו מוניטין באוקראינה. המחזה יקנהו, הרומאנים יוסילי סולוביי וסטמפניו, מנחם מנדל וסיפוריו הקטנים הרבים מצאו להם חוגים רחבים של קוראים בעלי טעם בעיר מושבו ובתפוצות אוקראינה. בקיוב היה שלום-עליכם רגיל מזמן לזמן גם להופיע על במות באסיפות ונשפים של ציונים, ביחוד בתקופת הקונגרסים הראשונים; קורא יצירותיו ומוציא דמעות של צחוק מעיני מאזיניו.

אם יש ערך רב ליצירותיו בכל מקום שהן נקראות, הרי פי כמה דיברו ללבבות בקיוב ובאוקראינה בפרט — ארץ מולדתו וחינוכו שהטביעה חותמה על רוחו ויצירתו. טיפוס יקנהו, גיבורי ה"פעקלעך", טוביה החולב, מנחם מנדלי ואחרים היו טיפוס יחופץ, כתרילבקה ומאזיפובקה, בשר מבשרם, ומהם אנשים חיים וקיימים, שרבים הכירום. האידיש שלו,

על כל עסיסה, בשמה וסממניה, היתה, קודם כל, בעלת צבע לוקלי; ובפרט כשהמחבר בעצמו הוא גם הקריין, הרי היה הרושם כביר מאוד. מסדרי האסיפות והנשפים הציוניים בטוחים היו שאם רק ייזכר שמו של שלום-עליכם בתכנית, יהיה האולם מלא מפה לפה.

הוא היה קריין נפלא. שמעתי כבר יצירות שלום-עליכם מפני קריינים רבים ולא מצאתי אחד דומה לו. הוא לא דיקלם. לא שיחק, אלא קרא בשפת אנוש פשוטה. חיתוך הדיבור היפה, ההטעמה, ניב הפרצוף רב-ההבעה, והטיפוסים היו צפים ועולים חיים, ולצהלת מקשיביו לא היה קץ.

בימים ההם היה מדקדק מאוד בחיצוניותו עד לידי גנדרנות. בחזותו היה מתבלט השחקן שבו יותר מן הסופר שבו. חזותו, שערותיו הארוכות ותלבושתו היו מושכים את העין. בצאתו היו מורים באצבע: "שלום-עליכם!" השם שלום-עליכם הלך למרחקים. כשקרה בעיר או בעיירה איזה מאורע יוצא מגדר ההווי הקרתני הרגיל; כשנתגלע איזה סכסוך בין אנשים או עדות; כשנתהוותה איזו סיטואציה משונה, מצחיקה, הרי דבר שכיח היה לשמוע לא רק מפני יודעי ספר אלא גם מפני אנשי-עם פשוטים שלא קראו ולא שנו: "שלום-עליכם היה צריך להיות כאן הפעם!" כשהיו נשים מתקוטטות ומתנאצות בשוק, אפשר היה לשמוע קול קורא: "שלום-עליכם היה צריך להקשיב לכל אלה!" בדמיון תמימים מהמוני העם מצטייר שלום-עליכם כמין הרשלה או סטרופולר או מרדכי חבד'ניק או איזה טיפוס של ביש-גדא מתחפש, המופיע לפתע, בלי שציפו לו, ועיניו בכל והוא מוקיע ברבים מומיהם וחולשותיהם של בריות ובפני "כל העולם" ישחק למו.

לפרקים היה יוצא מקיוב לנשפיה-הקראה בערי השדה. היה זמן שבנשפים היה מופיע יחד עמו המשורר העממי האידישאי מ. מ. וורשביסקי. שלום-עליכם טיפל בו הרבה, עזר לפרסומו, הוציא לאור את שיריו — "אידישע פאלקסלידער" — בשנת 1901 וכתב הקדמה לספר. וורשביסקי זה היה עורך-דין לפי מקצועו, איש הבוהמיה, בעל שיחה נאה, עליו רוח ונשמת-החברה שהיה נמצא בה. הוא הופיע בכל עת ובכל מקום בתלבושת נשף. ה"פראק" והשיבה, שנוזקה בשערותיו לפני שהזקין, עטרוהו חגיגיות, ואלה יחד עם צהלת פניו, שנראו צעירים מלובן שערו, עשו רושם כאילו חיוו הם יומטוב שאינו פוסק. האמת היא, שההצלחה לא האירה לו פנים כלל. מצבו היה קשה עד מאד, וכל יום היה לו יום של מאבק אכזרי לקיומו. בנשפים היה שר שיריו בליווי פסנתר בידי עצמו;

הוא שר בקול צרוד, מרוסק, מלא קרעים ושברים, קול-לא-קול, ואף על פי כן — רב נעימות וחן. מוקף קהל נוער, וביניהם כאלה שלא ידעו אידיש היה מתחיל:

חדר קטן צר וְחמים
 וְעל הקינה אש,
 שם קרבי את פלמידי
 מורה אָלף בית.

שירו זה וכן שיריו האחרים נתקבלו בתשואות ובמשך תקופה קצרה היו לנכס העם ומושרים בכל בית בישראל. שלום-עליכם התגאה ש"גילה" אותו. יחד היו יוצאים גם לערי-השדה להופיע בנשפים. זה היה דבר חדש שלא היה מעולם בין היהודים ברוסיה. שניהם הזכירו ימים רחוקים, שמשוררים-נוודים היו קוראים יצירותיהם בשווקים. בפונדקאות ובבתי-יין. הנשפים הצליחו הצלחה רבה בכל מקום, ולשניהם היו תכניות גדולות לעתיד לבוא, שהופרו פתאום "באשמתו" של וורשביסקי: אחרי כמה נסיעות חלה ומת.

כך חי שלום-עליכם בקיוב. הוא יאה לה והיא יאה לו. בה הכה שורש, והיא ביתו.

1

בעונת הקיץ היה שלום-עליכם יוצא יחד עם משפחתו לבוירקה, היא "בובריק", קיטנה בתוך יער אורנים סמוך לקיוב.

שם נהפך לאיש חדש. היה פורק מעליו נטל דאגותיו של הכרך, וחדוות חג היתה שורה עליו. כנער שובב היה אז, כקונדס שנשתחרר מעול ה"חדר", בין הזמנים. לבוש "רובאשקה" קלה של משי היה משתובב עם הילדים, משחק עם בן-זקונו "ניומא" הקטן, מסתובב בין החוילות, משוטט בתוך היער, וכולו צהלה.

באחד הבקרים, בהתקרבי אל חוילתו, הניצבת בעומקו של גן מוקף גדר-עץ נמוכה, ראיתו על הגוזזטה שטופת החמה. הוא נתן לי אות בידו שאשאר מחוץ לגן.

אחר כך הסביר לי, שבוקר בוקר מתלקטות אצל הגוזזטה להקות של אנקורים והוא מאכילם פתותי לחם. הן שרות לו שיר של שחרית. והוא

מקריב להן תקרובת בשכר זה. הצפרים נתרגלו אליו כל כך שהן אוכלות מידי.

"הדבר התמוה ביותר הוא", קרא לי, "שעד כה לא ראיתי, אף על פי שהנני מסתכל בהן היטב יום-יום, שיהא מוח מטפטף מקדקדיהן".
היתה זו עקיצה לי. ל. פרץ, שפירסם בעת ההיא ב"הצופה" הוארשאי רשימה על "יונים מטפטפות מוח", רשימה שהיתה לשיחה בספרותנו וזכתה לביאורים ופירושים.

לא סוד הוא שהיחסים בינו ובין י. ל. פרץ לא היו טובים כלל. פרץ לא רצה לצרפו למנין היוצרים, וידועה המימרה שלו: "שלום-עליכם הוא תרנגולת המקרקרת הרבה ומטילה ביצה רק לעתים רחוקות", וקהל-חסידיו ענה אמן. ושלום-עליכם מצדו לא הודה ברבי וחסידיו. "יהודים מטפסים על הקירות" היו בעיניו.

לאחר שנים רבות נתקרבו איש לרעהו. אפשר שפרץ שינה את דעתו עליו, אך שלום-עליכם לא זו מ"אפיקורסותו".

"הגד נא, אברך, הלמדת מימיך 'אבן עזרא'? שאלני פעם.
"עיינתי בו", עניתי.

הוא הגיש לי עתון וקרא:

"אם כך, הטרח נא ובאר לי 'חתיכה' זו משל פרץ".

התחלתי להתווכח עמו: בקשת דרכים — גונים חדשים — שינוי ערכין בספרות, וכולי.

"שטותים! יוצר אמיתי אינו מחפש. הוא מוצא. לוקח מן המוכן לו".
פעם אחת מסר לידי חבילה של כתבים לסדרה. חבילה זו הוכיחה לי, ששלום-עליכם היה עורך קפדן בשביל פרץ ועשה תיקונים ושינויים רבים בשירו "מאניש", שנדפס באחד הקבצים של ה"פאלקס ביבליאטעק". פרץ פרסם אחר כך את "מאניש" מחדש בהוספות ובהשמטות. רצה, כנראה, להשתחרר משותפו.

אגב: חבילה זו גם הוכיחה לי, באיזו מידה התעניין שלום-עליכם בהתפתחותם ובגורלם של סופרים שהכיר בהם יכולת ספרותית, ובאיזו מידה היה מחזק ידיהם כאיש וכאמן. כמה סופרים קיבלו ממנו גם עזרה חמרית. בימי עשרו היתה ידו פתוחה לכל.

הסופר החביב עליו ביותר היה, כמובן, ה"סבא". הוא עמד אצלו למעלה מכל ביקורת. את ביאליק אהב מאוד ואת פרישמן הוקיר. באסיפות ונשפים שהיו נערכים לכבודו היה מדקלם על-פה גם את שיריהם של שני

האחרונים. זכורני, שאת הספדו של פרישמן על הרצל שנדפס ב"הדור" ידע על-פה ביום שנתקבל השבועון.

"כל מה שיש לך להגיד, הגד בפה מלא בלי גמגום. יכול אתה להגיד כל מה שאתה רוצה. דבר המותר הוא. אך להתחבא בתוך עגלה עמוסה נקודות ולהכריז מתוכה: 'נחשו בני אדם!' זוהי עבודה ההולמת אברך משי הסמוך על שולחן חותנו. רמזיו ואמצאותיו של 'אבן-עזרא' אינם עדיין בחזקת ספרות. התבין?"

שלום-עליכם כתב הרבה גם בבירקה, כמעט לא פחות מאשר בעיר. אבל בתנאים יותר נוחים. היינו מעמידים שולחן בגן בצל עצים ועובדים שם. לא אחת היינו קמים בבהלה ממקומותינו ורודפים להשיג דפי-כתבים שרוח באה ותולשתם פתאום מידינו והם נישאים כצפרים עפות. לעתים היה קם ממקומו, ופנקס ועפרון בידו, ובצבטו את השערות מעל סנטרו, זכר לזקן, היה מתרחק לו לאט-לאט, כותב מתוך הליכה ונעלם. פעם הלך לו כך ו"אבד" ולא היה כל היום. חיפשנוהו בכל מקום ולא מצאנוהו ורק לפנות ערב קרבה עגלת איכר ועמדה אצל החוילה, ו"אורח" קפץ מתוכה — שלום-עליכם בכבודו ובעצמו.

"שלום עליכם! עליכם שלום! מהיכן יהודי בא?" שואלים אתם. יהודי בא מאיגנטובקה. אילמלא הכלבים האיגנטובקאים, שהתנפלו עלי באיגנטובקה, כי עתה נמצאתי עכשיו מעבר לסמבטיון. בטוח הייתי שמסתובב אני מסביב לבית, והרי לך פתאום איגנטובקה".

ביתי היה, כרגיל, בקיוב, וכשהיה לו צורך בי, היה מזמינני בטלגרמה שאבוא. ובניתים דואג למצוא לי בית לינה. והיו מקרים שהבהילני לבוא, כי "עבודה מחכה" לי, ובבואי לא מצאתי שום עבודה. כוונתו היתה להיטיב עמדי, שאבלה כמה ימים בקיטנה להנאתי. אך לא רצה להבליט חסדו זה עמי והיה ממציא איזו אמתלה להצדיק את משלוח הטלגרמה, או שהיה פוגשני בתמהון:

"מה הביאך הלום?"

"הטלגרמה".

"איזו טלגרמה?"

"הטלגרמה ששלחת לי".

"אני? חלום חלמת! אם אין זכרוני מטעני, לא שלחתי לך טלגרמה. שהרי אין שום עבודה בשבילך. המ... משונה הדבר... מישוהו רצה, כנראה, להתלוצץ ושלח טלגרמה בשמי. חבל".

"אין אסון. אטייל קצת ביער ואחזור הביתה."
 "עסק ביש... אך מה החפזון? העסקים הגדולים שלך בעיר יש להם שהות. כיוון שכבר באת לכאן, תשהה שנים-שלושה ימים ותקיים מצוות קיטנה. זה לא יזיק לך."

וכאן רוצה אני לנטות קצת הצדה ולברר את היחסים בינינו. הוששני, שאפיוזדות אחדות ומכתבים ממנו אלי, המובאים בזכרונותי אלה, המתחילים: "ידידי ביילין" יכולים להטעות את הקורא, שאמנם שררה ידידות בינינו, או שמתיימר אני כי היינו, אני והוא, ידידים. בבקשה להוציא דבר זה מן הלב. וכי אפשרית ידידות בין שני אנשים שמספר שנותיו של האחד הם כפליים משל השני? בימים ההם היה הדבר כך. בזמן שהיה כבר למעלה מארבעים הייתי רק בן עשרים. בתו הבכירה ארנסטינה ז"ל (הגברת ברקוביץ) היתה צעירה ממני רק שלוש שנים. וחוץ מזה שהיינו בני דורות שונים, דורות זרים זה לזה, היה בינינו עוד הבדל, הבדל גדול יותר: הוא היה אמן מבורך ואני — איש צעיר שלא מעטים כמותי. יחסי אליו היה יחס של כבוד רב, בלי להבליט דבר זה, ויחסו אלי היה יחס של רצון טוב. אולי משום שלא הייתי "דורך על היבלות" כאותם שקדמוני? וגם בזכות כתב ידי הנקי (במשך הזמן למדתי גם לחקות כתב ידו היפה ו"לזייף" חתימתו. עד שקשה היה לו לפעמים להכיר בין שלי לשלו). או משום שהיה איש פשוט ונלבב, בלי התרברבות ויהירות מנופחה. הרגשתי שגם הוא וגם אנשי ביתו נוטים אלי חסד. ליותר מזה לא ציפיתי, ויותר מזה אין בכוונתי להבליט בזכרונותי אלה.

שלום-עליכם אמן היה לא רק בספרות, אלא גם בחיים. שחקן מצוין היה. עמד על סוד חולשותיהם של אנשים; ידע לחקות תנועותיהם, הילוכם, אופן דיבורם. משום כך יכול היה ללבוש צורת גוגול ובתקופה יותר מאוחרת — צורת גורקי. משום כך יכול היה לקבל על עצמו תפקידים רבים, שונים ומשונים: מורה, רב מטעם, פקיד, וגביר בעמיו, סרסור, סוכן של חברת ביטוח, ועוד — כמעט כל פרנסות גיבוריו. אמנם, זרים לרוחו היו כל התפקידים האלה, והוא לא חי בהם, מכל מקום ידע לשחקם יפה.

קודם-כל מילא תפקיד של שחקן בחברת אנשי ביתו אשר אהב. סיפוריו, חידודיו, שנינותיו והמצאותיות הנעימו את הוותם. כל דבר קטן, כל נושא וענין שלמה-בכך היה יודע לנצל ולהבליט את המגוון שבו. קול צהלה

בלתי פוסק של הילדים היה ממלא את חדר-האוכל, כשהיה מיסב עמהם לשולחן. כל סעודה היתה סעודת חג, פורסת חדווה ושלום בית. הוא ידע לשזור אורות של צחוק לתוך האפרוריות של חיי יום-יום סביבו, וגם כשהיה מדבר אל אשתו השתמש בקשקושי חן ובמעשי תעלולים, לרענן רוחה ולהסיח דעתה מטרדותיה. פעם אחת נכנסתי לביתם בערב סתוי קריר, כשהם מתכוננים ללכת לנשף של סטודנטים שבו הזמן לקרוא יצירותיו. האשה התהלכה מחרישה, וניכר היה שרוחה עגומה עליה.

"אולגה", פנה אליה, כשהוא נאבק עם צווארון כותנתו הקשה, שנתעקש ואינו רוצה להתכפרת, "רוצה אני לנעול את נעלי הלכה שלי".

"מה עלה על דעתך? קר הלילה. תצטנן בנעליים אלה."
 "אך אל נא תשכחי, שהנשף נערך על ידי נוער, העלול להתפעל ולהתלהב בנקל, ויש לי הרגש שהלילה, כתום הנשף, ישאו אותי על כפיים ומוטב שיבצבצו להם נעלי הלכה הנוצצות, המזהירות. זה יעשה רושם רב!"

"אין פגם גם בנעליך הרגילות", עונה האשה בצחוק, "הן לא יביישו אותך".

"אולי נעשה פשרה כזו", מציע הוא, אצא בנעלי החולין ואת נעלי הלכה אצרוך ואקחם אתי. כשאבוא לשם, אחלוץ את נעלי החולין ואנעל את נעלי הלכה ולפני שובי הביתה, אחרי שישאוני על כפיים, אחלוץ את נעלי הלכה ואנעל את נעלי החולין ואת נעלי הלכה אצרוך שוב. מה? לא. זה כבר מורכב יותר מדי".

וכשאחרי הנשף ישבנו בבית על כוס תה, פנה לאשתו:

"איזו אכזבה! סוף סוף, לא נשאו אותי על כפיים. כפי שידוע לך נתכבדתי בחיי בכל מיני כיבודים ואותות חיבה: פרחים, פרסים, נחלאות, אך עד היום לא זכיתי אפילו פעם אחת שישאוני על כפיים. משער אני לי, שאדם טועם אחד מששים בגן-עדן כשהוא נישא על כפיים, גם בעודו חי ונושם, כמה שנאמר: על כפיים ישאוניך".

ולמחרת הבוקר בשבתו לאכול פת שחרית, פורש את העתון וקורא: "הקהל נתלהב ונשא את הדגול על כיסא חי של כפיים — האָה! מי ידמה ומי ישווה לו?! אגיד לך את האמת: הקנאה אכלתני מאז ומתמיד במאשרים הללו. לא! לא אוסיף עוד להשתתף בנשפים, אם לא ישאוני אחר כך על כפיים".

"ואיך תדע מראש אם ישאוך אחר כך או לאו?" שאלה האשה.
 "איך? החושבת את, שכל אלה שנושאים אותם אינם יודעים
 מלכתחילה? הם בעצמם מסדרים דבר זה. תוכלי לסמוך עליהם."
 ואחרי רגע של שתיקה:

"אך דבר חשוב אחד למדתי הערב, שיהיה נר לרגלי כל ימי חיי."
 "דהיינו?"

"שצריך אדם לשמוע בקול... בקול... (מוציא מטפחתו ומתעטש בה:
 'האפטשי!') בקול אשתו. הנה הזהרתיני ברוב חכמתך ובינתך שלא אצא
 הערב מחמת הקור בנעלי הלפה שלי ואני התאויתי תאוה ולא הקשבתי,
 ועכשיו — 'האפטשי!'"

מבטי שנינו צונחים לרגליו, שנעלי הלכה נוצצות עליהן.
 ושנינו אין אנו בטוחים כלל אם לא נעל אותם כשחזר הביתה מן הנשף
 ואם העיטוש אינו משחק.

פעם אחת ראיתי את פניו צוחקות ובוכות כאחד. זה היה בשעה של
 מחסור ומצוקה. עקרת הבית, הראשונה כרגיל להרגיש בה, ניגשה לחדר
 העבודה ובעמדה על ספו קראה אליו:

"סולומון, תצטרך לשלוח טלגרמה, כי אין מוצא אחר."
 הכוונה היתה לשלוח טלגרמה לעתון בוארשה בענין מפרעה. הדבר
 לא נעם לו. הנסיון הוכיח לו, שקשה כקריעת ים-סוף להוציא מהם
 אַוּאָנְסִים. אך אם הרעיה הנאמנה נכנסה ומפצירה בו, ודאי הגיעו מים
 עד צווארה.

הוא עמד ליד הדוכן בגבו אליה, במרחק כמה צעדים הימנה. ראיתי
 שפניו קדרו לשמע דרישתה. אך בהפכו פניו אליה היו מחייכיה.

"טלגרמה? כן, אולגה. תיכף."
 החזיר פניו אל הדוכן לכתוב את הטלגרמה. הפנים נעשו עצובים
 ומדוכאים, והשפתיים לחשו: "הוי, אלי, אלי!"
 ניגש אליה בפנים שוחקות והושיט לה את הטלגרמה. הנוסח היה לא
 לפי רוחה. טלגרמה כזאת לא תשפיע כלל.

"את חושבת כך, אולגה?" דיבר רכות.
 חזר ופנה אל הדוכן לשנות את הנוסח. הפנים היו אבלות והשפתיים
 ממללות בחשאי:

"תיפח רוחם, רבוננו של עולם!"

חזר אליה והפנים נעימות, והקול ערב:
 "הרי לך, אולגה."

היא יצאה והטלגרמה בידה, והוא חזר וגופו שחוח והפנים מכורכמות,
 בוכות ממש, והשפתיים רותתות:

"ולואי שתבוא שריפה עליהם ועל כל העולם!"

התמורות המהירות בהבעת פניו מיגון לחיוך ומצחוק לדאבה הפתיעו
 ממש. רק שחקן גדול מסוגל לכך.

ראיתיו שהוא "מציג" אנשים ומחקה אותם. הוא לא נתכוון להבליט
 דווקא חטאיהם ופשעיהם של "קרבנותיו". לא בשם המוסר היה מטפל
 בהם. הוא תפס בעיקר את הצד המגוחך, החלש, הרכרוכי, עד שנתגלה
 ברנש סמרטוטי.

בוירקה היתה בעונת הקיץ קיבוץ-גלויות בזעיר-אנפין. יהודים היו
 באים לשם מכל הפלך. טיפוסי יהופץ, כתרילבהק ומאזיפובהק מכל
 המינים. רבים מהם היה מכיר מקודם, ורבים היו נכנסים להתוודע אליו.
 "פאני שלום-עליכם", היה נשמע קול איש מעבר לגדר הנמוכה, "נזכרתי
 הלצה מעניינת ורוצה אני לספרה לך. תוכל להשתמש בה."

או:

"גוספודין רבינוביץ', הרוצה אתה לשמוע מעשה מעניין? חומר טוב
 בשבילך."

"מהיכי תיתי, בבקשה להיכנס", היה שלום-עליכם מזמין את הזר.
 מספר המספיקים לו, כביכול, חומר לכתיבה היה רב. אינטליגנטים,
 טוחרים וסתם יהודים "ש-ל-כ-ל-י-מ-ו-ת-ה-ש-נ-ה". יושבים ומספרים ומתאמצים
 בכל הכוחות להתחכם הרבה ולעשות רושם של פיקחים ושל ליצינים.
 שלום-עליכם היה ניגש אל ה"ניתוח" שלו — לחשוף את השוטה, השוכן,
 כנראה, בתוך תוכו של כל איש; להציגו לראווה, לדגדגו. הוא ידע ללחוץ
 על הכפתור הנכון. המבט נעוץ באיש שיחו. העיניים מוקטנות מסובכות
 קמטים ושעירים מרקדים בהם. ההתפלאות, ההתפעלות, ההשתתפות,
 השאלות, ההערות, קריאות-הביניים וכל שאר "פרובוקציות", עודדו
 והלהיבו את "קרבנו", הוליכוהו מדחי אל דחי להוסיף שטות על אולת.
 ואף על פי שהייתי רגיל לכל אלה, הוכרחתי לפעמים להשתמש מבלי
 יכולת לכבוש את הצחוק המפרכס להתפרץ בשעת "ניתוח" כזה.

עין צופיה, בהירה, וכושר-הבחנה מיוחד היו לו לעמוד על מהותו של כל איש. טיילתי עמו פעם אחת בבוירקה, והנה עיכבנו יהודי, בשאלו: אי הדרך לתחנת הרכבת?

שלום-עליכם גלגל עמו דברים. היהודי בא הנה ליום אחד מקיוב לבקר את אשתו החולה. סיפר כל פרטי מחלתה. לפני שנפרדנו הימנו, פנה אליו שלום-עליכם בשאלה:

"התופר אתה רק בגדים חדשים או גם מתקן בגדים משומשים?"
"גם זה וגם זה", השיב הלן.

"טוב. אכנס אצלך באחד הימים לאחר שובי לקיוב", קרא שלום-עליכם ורשם כתובתו.

"מהיכן הכרת שהוא חייט?" שאלתיו.

"מהיכן? פשוט מאד. בדברו שלח ידו לפניו והאגודל על האצבע ומיצמן באחת מעיניו. כך נהג אדם המכוון להשחיל חוט בקופה של מחט".

איזה "מזיק" שובב ועליו שכן בנפשו, שלא ידע מחסום גם בשעות קשות בחייו, ואפילו בימים שהיה חולה אנוש לא הרפה מתעלוליו. בזמן שערך את המאסף "הילף" לטובת קרבנות הפוגרום בקישינב, נפל למשכב. בימי מחלתו הייתי בא יום-יום לעזור לו בעבודה. בין הכתבים הבלתי ראויים לדפוס נמצאו שני סיפורים, שהגיעו לידו מאחת העיירות משני מחברים. הוא אמר לי להחזיר את כתבי היד למחבריהם. שמתני כל סיפור בתוך מעטפה בצירוף מכתב לכל אחד מהם, שהדבר לא יודפס.

"סומך אני עליך, שהיית זהיר לשים כל סיפור בתוך המעטפה הנכונה ולא החלפת, חלילה, את ה"יצרות", קרא בקול חלוש, גונח. הבטחתיו שנוהרתי.

"ובכן, תחליפם נא. שים סיפורו של פלוני במעטפה של אלמוני. וסיפורו של אלמוני במעטפה של פלוני. הם יתחלפו בעצמם ויתנחם, לכל הפחות. כל אחד במפלתו של חברו!"

בצאתו פעם לוארשה, שאלני:

"אולי רוצה אתה למסור על ידי פריסת שלום למישהו בוארשה?"
קראתי בשם סופר אחד, שוטה בחרוזים, ששלום-עליכם לא יכול לשאת את כתיבתו ושהיה בעיניו סמל העקרונות הספרותיות.

כשחזר מדרכו, הודיעני שאמנם עשה את חובתו ומסר את פריסת השלום בשמי. "מובן מאילו", כי המשורר בא כ"חבר לעט", ופעם הניח אצלו את כרטיס-הביקור שלו.

הוא הושיט לי כרטיס ועליו שמו ושם משפחתו של הלן ומתחת מודפסות המלים: "משורר טוב מאד".

גם לאחר ההבטחה מצדו שלא הוא אלא המשורר בעצמו הדפיס את הכרטיס, לא מש מלבי החשד, שהוא-הוא המחבר והמוציא לאור. ה"מזיק" שבו מסוגל היה גם "לזייף".

פעם אחת הלכנו ברחוב ופתאום קרא אלי:

"ודאי מכיר אתה את החובש הבא כלפינו".

על פנינו עבר הסופר יצחק יעקב ווייסברג. ברכנו אותו בשלום והוא ענה ולא ענה על הברכה.

"מדוע 'החובש'?" שאלתיו.

"מדוע לא?" ענני, "ראשית, דומה הוא בפרצופו כטיפה לטיפה לחובש שחי בעיירתנו. ושנית, כלום הוא יותר מחובש בספרות? עושה זריקה של דגש לאות רפויה, מסיר תחבושת של חולם מראש אות אחרת ועושה לו חוקן של שורוק. זהו כל תפקידו".

"נראה שאין השלום שרוי ביניכם", קראתי.

הוא סיפר לי, שבזמן עשרו היה ווייסברג זה מחניף לו, ופיו מלא שבח לכל מה שהוציא מעטו, ושלא בפניו היה מזכירו תמיד לגנאי ומבטלו ביטול גמור. כך נהג גם עם פרישמן. במכתביו אליו היה מגדלו ומנשאו ומבטיחו שהוא נהנה מכל שורה שלו, ובשיחות עם הבריות היה מנאץ שמו.

ויהי היום ויבוא פרישמן לקיוב. שלום-עליכם הפציר בו שלא יגלה שמו, והלן נאות. פעם אחת כשישבו שניהם בבית קפה, עבר על פניהם ווייסברג, ושלום-עליכם הזמינו לשבת לשולחנם והציגם זה לפני זה:
"מר ווייסברג, מר פינקלמן".

שלום-עליכם התחיל לשוחח על הספרות ועל מבקריה. כאן התחיל להלל ולשבח את פרישמן עד לשמים. ווייסברג התרגש והתרגז והתחיל להשפיל את פרישמן עד עפר, בכנותו אותו בכל מיני כינויים רעים. פינקלמן, כלומר פרישמן, ישב והקשיב והחריש כאילו כל השיחה אינה נוגעת לו כלל.

לאחר ימים אחדים נכנס ווייסברג לביתו של שלום-עליכם והוא פגש אותו בבשורה:

“אורח חשוב מתאכסן בביתי, פרישמן! בוא ואציגו לפניך”.

הוא הכניס את ווייסברג לחדר השני ולפניהם עמד פרישמן, אותו האיש שהציגו לפניו בבית הקפה בשם פינקלמן.

“ללמדך”, אמר אחר כך לפרישמן, “מי הם ‘חכמי קיוב’”.

היו גם מקרים שנתקל באנשים שהכירו כוונתו לעשותם לצחוק, והם יצאו מלפניו נעלבים וכועסים. מקרים כאלה גרמו לו עגמת נפש רבה. פעם אחת ביקרו מספר עברי שאיקלע לקיוב, איש צעיר שעדיין לא יצאו לו מוניטין בעולם הספרות. שלום-עליכם, שלא הכירו, ניגש אל ה“נתיחה” הרגיל שלו, והסופר הרגיש בכך תיכף ויצא מאוכזב וזועף. כשבאתי למחרת היום, שאלני אם ידוע לי שמו של הסופר. דיברתי בשבחיו, והוא ביקשני להמציא לו אחד מסיפוריו. הבאתי חוברת “השלח” שבה נדפס סיפור מאת הלו, ולאחר שקראו האיץ בי שאלך עמו למצוא אותה, משום שפגע בכבודו והוא רוצה לפייסו. הוא שיבח באזני את הסיפור עד כדי הגזמה וניכר היה בו שהוא מצטער מאוד על הענין. סוף סוף, הצלחנו למצוא את האכסניה של הסופר שעזב בינתיים את קיוב. ההתאמצות להבריק גרמה גם לכשלונות. לפעמים לא היה מצליח כלל. ניטל העוקץ משנינותו ויצא משהו פגום ותפל. יש שגם נתקל באנשים שהשיבו בחרפה, כשהתלוצץ על חשבונם.

פעם אחת חכיתי לו בתחנת הרכבת של בוירקה. הוא חזר מקיוב ובקפצו מן הקרון, פנה בקול רם לאשה אחת מנשי קיוב הבורגניות שעמדה על ידי:

“הגברת א. דרישת שלום לך מבעלך החוקי”.

פתחה פיה בכעס ובמעמד אנשים רבים זרקה לו בארס:

“מוקיון!”

שלום-עליכם רכש לו הרבה אויבים בין אלה שתיארם בסיפוריו תיאור בולט כליכך שהבריות היו מכירים אותם בנקל, וביחוד מבין עשירי קיוב, שהציגם לראווה. פעם אחת פגשתי אצלו בבירקה יהודי מעיר בילאיה-צרקוב אחרי שנודע לו, כי שלום-עליכם תיארו בסיפור שיצא אז מתחת עטו. הוא בא להתחנן לפניו שלא יפרסמו וגם רצה לשלם לו

“שכר סופרים” בעין יפה, בתנאי שיבער את כתב היד. זה היה הגיבור של הסיפור “שבעים וחמישה אלף”.

רק איש אחד לא כעס עליו על תארו אותו, אלא, אדרבה, התגאה במצבה שהקים לו שלום-עליכם בספרותנו. זה היה מיודענו החביב “טוביה החולב” מבירקה. הוא היה נושא אתו בגאווה את הסיפור הראשון שנכתב עליו והיה אסיר תודה למחברו.

בערבים היו מתכנסים אצלו אנשים, יושבים על כוס תה תחת עצי גנו. סואנת היתה התקופה והאורחים היו מתוכחים ומתלהבים. שלום-עליכם היה יושב לו ביניהם בהרחבה, מאוין ומקשיב, ופתאום היה קם ועוזב; מסתובב בין העצים וצובט זקנקנו. סיפור חדש עלה, ודאי, במחשבה.

בחזירתו היה פונה אל אורחיו:

“בטוח אני בכם, רבותי, שאיש מכם לא הוציא כרגיל דבר חכמה מפיו בזמן היעדרי ולא הפסדתי כלום. הלא כן?”

ז

בסתיו 1903 עזבתי את רוסיה, וכשחזרתי בקיץ 1904, התחלתי לעבוד אצלו שוב.

במשך החדשים שלא ראיתיו, חל שינוי רב באורח חייו. תדר-עבודתו נתרענן ולבש צורה אחרת, וזכר לא נשאר בו מן הסופר האוקראיני הגדול. נעלמה מעל הקיר תמונתו של גוגול, נעלם מעל השולחן הארגו החביב “ארגו גוגול”, ובמקום “הנפשות המתות” מצאתי שם ספרים מן הספרות הרוסית המודרנית, וביחוד של מקסים גורקי. נתחדש גם פרצופו של שלום-עליכם. הם נראו צעירים יותר, דמוקרטיים יותר. פשטו צורת גוגול ולבשו צורת גורקי. השחקן שבו ידע לשנות צורתו גם בלי איפור. הוא הסיר מעליו את בגדיו “היפים” ולבש חולצה של משי, הסיר מעליו כבלי בעל-ביתיות ופרק עול מנהגים וסייגים. אדם זה הזהיר תמיד בנימוסים גם הרשה לו בשעת טיול לקנות פירות ולאכלם בשוק.

ברוסיה כבר התחילה בימים ההם תקופת הרבולוציה הראשונה. הרחוב היהודי נודעזע ונתערור — מהמתרת אל העולם הגדול. צפרים חדשות נראו ביהופץ, בכתרילבקה ובמאזיפובקה ושירים חדשים, שירי עזו ומרד נשמעו בעולמנו. באה מהפכה במוחותיהם ולבותיהם של “אנשים פעוטים

בעלי השגות פעוטות". הם התחילו ליישר גבם הכפוף וברוח גאון התחילו לדרוש זכותם לנשום ולחיות ככל האדם. הקול היה תקיף ונועז ומאיים. שלום-עליכם התהלך בין יהודיו ובעיניים רחבות ותמהות הסתכל בשינוי הפתאומי הגדל סביבו. הוא הרשה אז לעצמו לעזוב לעתים תכופות את שולחן עבודתו. אזלה המנוחה. הרחוב רמו ומשך.

בימים ההם מסר לידי להעתיק מחזה בשם "נחת פון קינדער" שחיבר, ובו עמד על הקרע בין אבות ובנים — דור המשמרים הישן ודור הרבולוציה החדש. בהביאי לו את העבודה, הבעתי לפניו את דעתי, כי הטיפוסים הצעירים במחזה זה לא עלו יפה, וכי שם בפיהם דברים שריח דור-ההשכלה עולה מהם ואינם הולמים את השקפותיהם של אנשי מהפכה. כשנכנסתי פעם אחת לביתו, נגלה לפני מחזה בלתי רגיל. מצאתי בחדר-עבודתו כמניין של צעירים וצעירות. עלמים בעלי שער ארוך ועלמות בעלות שער קצר. — באי כוח מפלגות שונות שמילאו אז את הרחוב היהודי. הם מסתובבים בחדר המלא עשן-סיגריות, יושבים על קצה השולחן, רוכבים על כסאות; מתווכחים, הומים, רועשים. ערבוביה של קולות — מבאס עד פאלצט — האחד נכנס לתוך דברי השני, ובא השלישי ומפסיקם ודורש זכות חופש הדיבור, והרביעי מכבד את כולם בתואר "נשמות של חנוונים" ומקבל בחזרה את התואר "בורגני". מצלצלות מלים נשגבות, הנפלטות במקומן ושלא במקומן; מלים הצריכות עיון במילון. שוטפים פסוקים ממרכס ומקרופוטקין, מהס ומפליכאנוב ומשאר "ראשונים" ו"אחרונים". ה"דיסקוסיה" מתגברת ומתלהבת ונמשכת בלי סוף. שלום-עליכם יושב לו באמצע, משתיק לרגע את הקהל ומבקש רשות הדיבור: כיון שפעירת כל הפיות גם יחד מפריעה מלשמוע אפילו מלה אחת ולדבר אחד-אחד אין ביכלתם, מציע הוא ששנים-שלושה, לכל היותר, ימללו בבת אחת.

"עם מי הצדק, לפי דעתך?" שאלני כשיצאה ה"כנופיה" מן הבית. "עם כולם".

"נכון. כולם צדקו. נוער חביב, באמת. אידיאליסטים טהורי-נפש". ומאז הייתי מזדמן בביתו לעתים קרובות עם "חבר" או עם "טובארישק".

השקט בחדר עבודתו הופרע מזמן לזמן על ידי קולות צעירים נלהבים. המחזה "נחת פון קינדער" הועתק פעמים אחדות. אחרי השינויים הרבים שעשה בו כל פעם.

בימים ההם היה עוזב את קיוב לעתים תכופות. הרחוב היהודי קראו אליו. הוא התחיל לבקר ערי תחום שונות ולקרוא מיצירותיו בנשפים שנערכו בשבילו, ובכל מקום בואו נתקבל בכבוד רב ובחיבה גדולה.

בא הסוף לבורסה, לעסקים, לסרסרות. הוא עזב הפעם לחלוטין את הסביבה הרקובה, הזרה, המשפילה. סיום של סיוט ארוך, שנמשך הרבה שנים וסילף את חייו. פטור. העם קרא, שהוא לא יענה?

מצבו החמרי הוקל קצת בימים ההם. אופקים חדשים נפתחו לפניו. נראה, כאילו הגיעה, סוף סוף, העת בה יקצור פרי עמלו הרב והגדול. הוא היה עדיין צעיר בימים ההם — איש באמצע שנותיו. נר אלוהים דלק על ראשו, ולבו מלא חלומות ותקוות לעבוד, לכתוב, ליצור.

ח

בסתיו 1904 עזבתי את רוסיה שנית ושבתי בקיץ 1905 לפני המהפכה הראשונה, זמן "מתן הקונסטיטוציה".

שלום-עליכם מסר לידי שוב את המחזה "נחת פון קינדער" להעתיקו מחדש. הוא עשה בו שינויים רבים ללא הצלחה יתירה. לא הוספתי עוד לעבוד אצלו בתקופה היא. ימים של מאורעות כבירים והפתעות מזועזעות היו הימים ההם ולא הניחוני לעבוד. נסחפתי בזרם.

היום המקווה הגדול, סוף סוף, הגיע. בבוקר סתיו יפה פשטה כברק הבשורה בכל רחבי רוסיה — קונסטיטוציה! העיר קיוב, ככל הכרכים הגדולים, לבשה חג. הרחובות המו מהמון אדם עליו וצוהל. האחד נפל על צווארי רעהו בנשיקות, בדמעות גיל ובברכת "שהחינו". נערכו הפגנות ותהלוכות עצומות, עם דגלי חופש, ובקול רינה נהרו רבבות מכל קצות העיר אל טבורה — מגרש מועצת העיריה.

בעברי דרך ביתו, עלייתי לרגע למעונו לברכו ב"מזל טוב".

אך מצב רוחו לא היה מרומם כלל. עיניו תעו בדאגה מילד לילד.

"רוח של חולין שורה עליך היום, סולומון נאומוביץ", אמרתי לו.

"אל תהא אץ לשמוח!" ענה.

לפני צאתי פנה אלי ואמר:

"שמעני ואל תלך אל הדימונסטרציה. למה תסכן את נפשך?"

זכורני, שברדתי מן המדרגות פתח את הדלת והזהירני:

"שמע לעצת איש הגדול ממך בשנים ואל תעמיד חייך בסכנה!"

לא הקשבתי לעצתו. המוני הדגלים התנפפו, רמוז ומשכו אחריהם.

נתערבתי בתוך ההמון החוגג בתהלכותו. כעבור שעה הקיף חיל קאזאקים את הנאספים מסביב לכיכר העיריה והתחיל לירות בהם בלי שום התראה. קמה בהלה ומהומה. רצתי ורגלי נכשלו בתלי אנשים הרוגים ופצועים ובין הנופלים שניים מחברי. צעקות, יבבות ויללות מילאו את מקום הקטל. נפלתי, קמתי ורצתי שוב כל עוד נפשי בי אל אשר ישאוני רגלי. חושו של שלום-עליכם לא הטעה! לאחר הפוגרום, שפרץ ביום ההוא וארך שלושה ימים, נכנסתי אליו. קומתו נתכופפה ופניו הוריקו במשך ימים אלה.

"הוא חי! הוא חי וקיים!" פגשני בקריאת חדווה, "ברוך מחיה המתים!" ברשימת הפצועים מיריות הקאזאקים על יד העיריה נמצא שם כשמי. הוא חשב שאני הוא הפצוע.

"נו, מה אמרתי לך? רצית קונסטיפוציה (כך ביטאו המוני הגויים את המלה קונסטיטוציה) — והרי לך!"

הוא צעד בחדר אילך ואילך מדוכא ועצבני. עמד בכל פעם:

"הא? מה אמרת?"

לא אמרתי דבר. אילמות היו השפתיים.

כעבור יום או יומיים קיבלתי הימנו טלגרמה: לבוא תיכף לביתו. היה ערב בשעה שנכנסתי לחדר עבודתו. הוא ישב וכתב. "יש לי בקשה אליך", פנה אלי, והריני מפציר בך למלאותה. רוצה אני שתלון אצלי. פה, בחדר העבודה, נציע לך משכב. אבן קשה מכבידה על הלב. בני ביתי מלאים מורא ופחד".

נשארתי ללון אצלו בלילה ההוא.

העיר לא נרגעה עדיין. כל קול וכל דפיקה מתחו את העצבים. ליהודי נשקפה סכנה לצאת מן הבית. בקיוב הוכרו מצב מלחמה, ואיש לא נראה בחוץ, מלבד פסולת אדם. בשביל הללו הגיעו ימים טובים, אחרי ימות רצח וביזה. הם היו ל"רוסים טהורים", סלתו ושמו של משטר הרשע, וחגגו את נצחונם השחור בצהלה וחדווה. קולות סבואים היו מתנשאים עד שעה מאוחרת בלילה והשקו את הלב תרעלה והזכירו חלומות חופש שגזו ותקוות דרוך שהיו למרמס מגפיהם של פורעים.

שחור-יאוש לחץ לב, אסף נשמה. הוי, אותם הלילות, לילות ביעותים שחורים, ארורים!

"למה אתה רץ הנה והנה בחדר כמטורף? כלום רודפים אחריך?"

יכול אתה לטייל לך בניחותא! שומע אני קולו של שלום-עליכם. אני יושב.

"אלוהים עמך! מדוע תביט בי בעיני זכוכית כאלה?"
הריני מתעורר.

"הזמנתיך כדי שתפיג קצת את ה'מרה שחורה', ואתה בא ומכביד את הרוח עוד יותר. מוטב שתשכב ותישן".

הריני שוכב. הוא יושב וכותב.

כעבור ימים אחדים נוצר מחזה חדש, פוגרומי. גורלו של מחזה זה אינו ידוע לי עד היום.

ביום ה"שלושים" לפוגרום נגזרה תענית-ציבור בקיוב.

מבית תפילה לבית תפילה הלכנו שנינו. דלקו נרות גדולים, הקהל התפלל "סליחות", תופף על לבו "אשמנו", שר "הנותן תשועה".

כל הבוקר תעינו מבית תפילה אחד למשנהו. הוא הציץ בעיני יהודים דומעות, הניע ראש:

"הם עדיין מכים על לב וקוראים 'אשמנו', הם האשמים!"

"סלומון נאומוביץ", קראתי פתאום אליו, "נעזוב נא את הארץ הזאת". הוא ענה לי, כי שאלה זו מציקה לו מאוד בימים האחרונים. אך היכן ישיג את האמצעים הנחוצים לעבור חוצה לארץ עם משפחתו הגדולה?

העתונות היהודית ברוסיה היתה נתונה בימים ההם במצב רע מאוד מחמת החורבן שבא על היהדות, והדבר השפיע על מצבו של שלום-עליכם. הוא היה אז קורספונדנט של ה"טאגבלאט" הניו-יורקי, שבו פירסם מכתבים מרוסיה. כמדומני שזה היה אז מקור מחיתו היחידי.

המצב בקיוב הלך ורע מיום ליום. הריאקציה פרשה כנפיה המחניקות. התחילו חיפושים ומאסרים. החלטתי לעזוב את הארץ תיכף. מחמת סיבות שונות נאלצתי ל"השחיר" את הגבול ולצאת בחשאי, ולפיכך לא נטלתי ברכת פרידה משום איש, וגם שלום-עליכם לא ידע על צאתי.

בעברי בפעם האחרונה על יד ביתו, ראיתי אור בחדר. האמן ישב בוודאי אל שולחנו וכתב... קורספונדנציה בשביל ה"טאגבלאט".

ט

אחרי טלטולים רבים הגעתי בדצמבר 1905 ללבוב. ביום השלישי לבואי מצאתי לתמהוני ולשמחתי במלון שבו התאכסנתי מכתב, בו נאמר (רוסית):

"ביילין יקר,

נמלטנו מרוסיה ברכבת האחרונה וכבר נשאנו עליך קינה על הישארך בארץ האומללה. שער נא בנפשך את שמחתנו הפעם, כשנודע לנו, כי לא זו בלבד שעברת בשלום את הגבול, אלא שגם חי אתה עמנו בצל קורה אחת. ינעם לנו מאוד לראותך. הרינו גרים בחדרים תשעה ועשרה".

שלך, שלום-עליכם".

מיהרתי, כמובן, לעלות אליו ומצאתי את כל בני-ביתו מלאים שמחה שהצליחו לצאת לחופש ולהתנער מן הסיט הנורא שהעיק עליהם בזמן האחרון.

על המשפחה נוסף איש אחד — י. ד. ברקוביץ, שנשא לו לאשה את ארנסטינה (טיסי), בתו הבכירה של שלום-עליכם.

פני שלום-עליכם היו צוהלות ורוחו טובה עליו. הוא כבר נח קצת מעמל הדרך ועסוק היה בסידור מכשירי כתיבה.

הידיעה על בואו של שלום-עליכם פשטה בעיר חישימהרה והיתה לשיחה בפי כל. יקירי קרתא מכל הזרמים באו אליו לבקר ובעבור ימים אחדים ערכו תלמידי האוניברסיטה באנקט לכבודו, שעלה יפה מאד.

נפתעתי, בשמעי אותו קורא את יצירותיו כגליצאי מלידה ומבטן. ימים אחדים לאחר בואו ללבוב כבר התרגל לדבר במבטא המקומי, וגם את הניגון וההטעמה המיוחדת למד "שולים עלייכם" דגן.

"אי אפשר לדרוש", אמר לי, "מהמון של אלפי מאות יהודים שילמדו לדבר אידיש אוקראינית בשביל שלום-עליכם אחד שבא אליהם. מחובתו של שלום-עליכם האחד להסתגל לשפת מאות האלפים".

גליציה היתה התחנה הראשונה בדרך נודדיו. הוא נס מרוסיה כנס מתבערה ובא לגליציה במקרה, משום שהיא היתה המקלט הקרוב ביותר להימלט אליו. הוא בא שמה עם משפחתו הגדולה בת עשר נפשות (הוא ואשתו, ארבע בנותיו, שני בנים, חתנו ברקוביץ וחונתו), כשם שבאו אז עוד אלפי פליטים, בורחים מאימת פוגרומים, נודדים בידיים ריקות, בלי דעת מה ילד יום. לתמהונו הרב מצא עצמו תיכף מוקף אחים טובים ומסורים, שגאותם עליו. בואו לגליציה היה בלי הגזמה חוויה עמוקה

mother
Galician
dialect

ומאורע כביר בחיי הגליצאים, וזה עודד רוחו ונטע בלבו את התקווה לעתיד טוב גם באמריקה. מערים ועיירות של גליציה, בוקובינה ורומניה התחילו פונים אליו בהזמנות שיבוא אליהם למקראות. בכל מקום שבא חילקו לו כבוד-מלכים ממש. כשהיה מופיע בחוץ, היו מורים עליו באצבע מתוך יראת הכבוד, ושטריימלים וכובעים היו מורמים לפניו על כל שעל. שלום-עליכם לא נראה אז בביתו שבלבוב אלא לעתים רחוקות. כמעט את כל החורף בילה בנסיעות ממקום למקום.

"מעולם לא הרגשתי ש'בתוך עמי אנוכי יושב'", אמר אלי פעם, "כמו שאני מרגיש הפעם בגליציה. החסרון האחד הוא דלותה של הארץ. דלפונים גדולים, רחמנא ליצלן".

בשובו מאחת הערים, סיפר שנכנס שם אל בית קפה ומצא אצל אחד השולחנות חבורת יהודים טרודים ועסוקים בכובד ראש. אחד מהם ישב באמצע ורשם בעפרון על פיסת נייר, והאחרים עזרו לו בעבודה. כשניגש אליהם, נודע לו שעמלים הם להעריך את אוצר הזהב שיוציא שלום-עליכם מגליציה. הם רשמו שם כל עיר ועיירה שביקר ושיערו את הסכום שהוציא מהן.

"ממזרים!" הוסיף בחיוך "הם ניחשו! עד ה'גרייצר' האחרון ניחשו..." הנסיעות, הנשפים והבאנקטים ולילות אי-השינה פעלו לרעה על בריאותו, והוא היה חוזר ללבוב רצוף וחולה.

בגליציה המעיט לכתוב. הנסיעות שללו כמעט את כל זמנו. כעבור כמה חדשים יצא עם בני ביתו לשווייץ.

בקיץ 1906 התחילו אנשי המשטרה לכבדני פתאום בביקורים ולהבטיחני בכל פעם שרוסיה כבר נרגעה, וכי הרשות הלבובית לא תתנגד לי אם אחליט לעזוב את גליציה.

כרטיס של עתונאי היה אז בידי, וכנראה התחשבה המשטרה בכך ולא גירשה אותי, כשם שגירשה הרבה נודדים אחרים, והתייחסה אלי ב"נימוס". הביקורים נעשו תכופים יותר ויותר. ברור היה, שאם לא אלך מ"רצון", יוליכוני מאונס.

בימים ההם נודע לי, ששלום-עליכם שרוי בלונדון. פניתי אליו במכתב וביקשתיו להודיעני, אם יש שם סיכויים בשבילי.

הוא ענה (אידיש) :

"ידידי הנכבד ביילין,

לונדון תהום היא, גיהנום היא. האנשים הם ביוזבאדיס. באידיש הפשוטה שלנו קוראים לזה 'פֶּאַרטֶאַרעראַמט'. לונדון — זוהי נינווה, שהקדוש ברוך הוא רוצה להפכה, ועדיין הוא עוצר ברוחו... עבודה הגונה לעובד ספרותי בעל טעם איני רואה, לצערי. לואי שלא תברח משם ביום השלישי לבואך. אם יעלה בידך להיבנות על ידי עבודה-זרה אחרת — יעזרך השם".

בסוף המכתב באה רשימה של כמה אנשים ממכירי לונדון שאוכל לפנות אליהם בבואי לשם.

המכתב החליש את רצוני ללכת לאנגליה, אך מוצא אחר לא היה. אנגליה היתה אז המקלט הבטוח ביותר לכל פליט. שבוע ימים לאחר קבלת המכתב נמצאתי בלונדון.

שיערתי שהוא שב כבר לשווייץ אל משפחתו, ומה גדלה שמחתי, כשמצאתי אותו ואת רעיתו ובן-זקניהם ניומה בווייטצ'פל.

הוא קילל את יום בואו ללונדון. "עסקיו" לא הצליחו שם כלל. אותם טיפוסי כתרילבקה ומאזיפובקה, אך בלי אותו החן, בלי אותן הסגולות והמידות הטובות. לונדון מצצה לשד רוחם, הלבבות נתאבנו, והם נעשו ברגים במכונה-מפלצת המסתובבת ורועשת ב"הוי-הא" מטמטם.

הוא נתקל שם בשווייץ-נפש. אחרי החמימות והלבביות שבהן פינקוהו בגליציה, היתה האכזבה בלונדון וערי השדה שבאנגליה מכאיבה שבעתיים.

הוא גר אז בשני חדרים באחד הרחובות של הגיטו. השמש לא פקדה מעונו, ופשפשים שרצו שם לרוב והמאיסו את החיים. הייתי פוגשו כשהוא אוחז ביד אשתו מזה וביד הילד מזה, ועובר אתם בהול וחרד לרחבו של רחוב, ההומה ורוגש ושוקק מרוב אדם וכלי רכב. שערותי הארוכות פרועות ברוח, הכתפיה הארוכה תפוחה, וכנפיה מתנפנפות, הזוהר היומטובי שריחף עליו תמיד כאילו הועם פתאום פה בנכר, והוא נראה כל כך מוזר בין האנשים הזרים סביבו. איזה זאטוט מילדי היהודים מסתכל רגע ב"ירוקים" הללו בלעג וקורא אל שלום-עליכם :

"הי, מיסטר, טופנס אַ הרקאַט! כלומר: תספורת בשני פנס". הוא התחיל לכתוב בעתון "אידישער זשורנאל" — עתון סמרטוטי, שיצא אז לאור בלונדון (על פי המלצתו נכנסתי למערכת העתון לאחר נסעו, וברגר נתקבל שם כמסדר אותיות על פי המלצתי). הוא הדפיס בעתון כמה סיפורים. שכר הסופרים שקיבל היה דל מאוד. ה"חברים לעט" במערכת הציקו לו, מפחד שמא בא להשתקע ולדחוק רגליהם, והמעיסו לפרסם את שמו ואת הנשפים שנערכו לכבודו וגם הפריעו בכל מיני תחבולות בעד הצגת מחזותיו בתיאטרון היהודי בווייטצ'פל.

כמה חסרי-ישע היה בחיים המעשיים! כשבא, למשל, ראובן בריינין ללונדון, שכר לו משכן כבוד באזור המפסטד המפואר בצפון מערב העיר ובחר לו בכוונה רחוב ששמו "פארלאמנט היל", וכשהיה כותב מלונדון בעתון יהודי של וארשה, לא היה שוכח להוסיף על חתימתו גם שם הרחוב. פארלאמנט היל — איזה צלצול נהדר לזה! הלא כן? ואם ימצאו קוראים תמימים, שיחשבו כי יש לו שייכות לפארלאמנט הבריטי — אדרבה. הוא הדפיס כרטיס-ביקור: "ראובן בריינין, שריפטשטלר, ברלין" וסיגאר "ביסמרק" תחוב לו בין שיניו ושפתו דויטש — כביכול. סופר ברליני כהלכתו, וכולו פאר וכולו סמל אירופה. הסופר הברליני נפגש עם עתונאים כותבי אנגלית ובעתונים הופיעו אינטרוויואים עם תמונתו. נתנו לו כבוד גם יהודים וגם יאָהודים. ביחוד יאָהודים. דלתות ושערים נפתחו לפניו. ונפתחו גם כיסים. אבל שלום-עליכם זה מיהו ומהו? ממזרח אירופה הוא בא, ובמזרח לונדון הוא יושב, ושם משונה לו, ממש מן ה"סידור", והוא כותב בשפה הברברית, סמל הגלות וההתבדלות הגיטואית, וחזונו ובגדיו כה חוץ-לארציים, כה... כה... מושכים עין, בקיצור: אימיגרנט ווייטצ'פלאי הכותב ז'רגון. מי ישים לב אליו?

לא, הוא לא הצליח.

ופעם אחת ביקר אצל ישראל זנגביל וחזר מאתו — "חכלילי-חוטם". זו היתה הפעם הראשונה ששקל למטרפסיה. על זנגביל נגור, כנראה, לעשות נקמה ב"קונדס", שכה הרבה לעשות אנשים לצחוק. זאנגביל עשה בו את ה"ניתוח" באופן אירופי, ג'נטלמני, באמנות, בהומור דק מן הדק, כמעט בלתי נתפס, שהתנדף כל כך מהרה עד שאי אפשר היה לו לשלום-עליכם למסרו אחר כך במלים. הוא חש עצמו נעלב מאוד בחזרו מפניו והתחרט על הביקור.

זנגביל זה, ששמו כמספר כמעט שנשכח בשעה ששלום-עליכם האמן עודנו במלוא זהרו, כתב אחר כך דברי שבה ותהילה עליו כעל אחד הסופרים הגדולים. זו היתה בוודאי השפעת יהודים רוסים באנגליה, ציונים וטריטוריאליסטים, שעמדו עמו במגע. מסופקני, אם היה בכוח המחמאות הללו להפיג את המרירות מלבו של שלום-עליכם.

הרבה גרמה לזה התלבשות שבה "התייפה" שלום-עליכם. הוא התעטף בכתפיה חסרת-שרוולים, שבאנגליה של הימים ההם היו משתמשות בה רק נשים, על ראשו חבש "אופירה הט" — צילינדר בלתי נוצץ, שחובשים אותו רק בלילה ("והבט, ניומה, הצילינדר גם מתקפל. כך, ואפשר גם לשבת עליו. כך. יופי! הלא?"). לרגליו נעל מגפיים של לכה ואת צווארון כותנתו שיפר בעניבה גדולה. וכל אלה יחד עם שערתיו הארוכות עשו על פוגשיו באנגליה רושם של איש משונה. התייחסו אליו כאל אכסצנטריקן.

פעם אחת יצא לראות בפלאי לונדון, ולאן הוליקוהו רגליו אם לא אל הבורסה? הלא איש הבורסה היה בקיוב, וכדאי לראות איך העניינים מתנהלים גם בבורסה של לונדון. כשנכנס לשם בתלבושתו, שתיארתיה קודם, התנפלו עליו פקידים ולבלרים, הסירו את הצילינדר מראשו ושיחקו בו "פוטבול".

בלונדון כתב, למרות רוב תלאותיו. י. ח. ברנר ואני העתקנו לו את הכתבים. ביחוד טיפל בכך ברנר, משום שאני הייתי מוקף דאגות שונות מיד אחרי בואי ללונדון, ושעתי לא היתה פנויה. ברנר שמח לבואו של שלום-עליכם ובימים הראשונים לא מש ממנו. אך כעבור זמן קצר "נתקרר", והיחסים ביניהם נעשו מתוחים. ברנר, כרגיל, "התאכזב". האכזבה לא הפליאה אותי. הפליאתני דווקא הידידות. שני אנשים משני כוכבי-לכת שונים.

שבועות אחדים אחרי עזבו את אנגליה קיבלתי הימנו מכתב מניו-יורק, ובו הוא שופך חמתו על לונדון, על העתונים ועתונאיהם ומדריך אותי שלא אעמוד תחת השפעתם של אלה "היודעים לנשוך אותו כפשפשים בצנעא, כאילו שחט להם את הקאפוטה".

"מתי תבוא לאמריקה?" גומר הוא את המכתב, "הלא מחויב אתה להימצא במקום שאנו נמצאים. מה שלום ברנר? גם הוא ברוגז עלי? במה הרעותי לו? הוי, טפשים! הלוואי שתישרף לונדון זו אחרי נסעך הימנה. הלא כן?"

כתביו של שלום-עליכם עדים הם לא רק לכוח יצירה עצום, אלא גם לנפש טובה, ערנית ורחמנית. כל פרק וכל דף מציינים סגולות רוחו.

הייתי במחיצתו ימים רבים. ראיתיו בביתו, בחדר עבודתו, בחוג משפחתו, וכל מה שהכרתיו יותר, הוקרתיו יותר, ולא רק משום שהיה אחד האמנים המזהירים בתקופתנו, אלא גם משום שהיה סולומון נאומוביץ' הנלבב. כל עבודה אחרת שטיפלתי בה היתה מכניסה לי יותר מן העבודה אצלו. אך לא היתה עבודה שתסב לי סיפוק כעבודה בקרבתו. מדעת — ויותר, אולי, שלא מדעת — יוצא כל ילוד-אשה באיפור לחפות על מערומי-נפשו, נפתוליה ומומיה. האיפור של שלום-עליכם טשטש כמה מידות טובות, צמצמן והקטינן. הוא היה סנטימנטלי והרגיש בכך. בתורת אמן חשב דבר זה לחסרון ויגע לדכא רגש זה בחיים. כשם שיגע לדכאו ביצירותיו (דבר שלא תמיד הצליח בידו). מתוך כך היה נראה קריר וקישח יותר משהנהו באמת. מלבד זאת: אנשים ענדו לו זר של ליצן ושל לגלגן, וכל פוגשו חיכה לשמוע מפיו "חכמות". זה היה תפקיד קשה מאוד. ההתחכמות — לפעמים יותר מאונס מאשר מרצון — האפילה על תכונות נפשו וגרמה לכך שיתגלה פחות לבבי משהיה באמת. ובפרט כשהתחכמות היתה מבליטה לעתים את החולשה להוקיע את מקום התורפה של זולתו ולעשות אנשים לצחוק, דבר שאינו חסר גם אבק של רשעות.

אך מה חביב היה בחדר עבודתו. שם התגלה בכל אורו. השכינה היתה שורה עליו בשעת יצירה. איזו חדווה צחורה, צעירה, מזהירה היה לובש פרצופו הפיקח והתמים כאחד, והיא קרנה בעיניו הצהולות. כמה חן היה בו, כשהיה גומר פרק וקוראו כלחש לעצמו, מזמזם כדבורה עליזה ונותן דבשו להמתיק לב עם כואב.

סחים עליו, שבימי עשרו חי חיי מותרות והיה רודף תענוגות. משער אני, שיש בכך הרבה מן ההגזמה. על כל פנים, היה איש אחר לגמרי בימים שהכרתיו. הוא התנוד מכל הבלי-העולם, וכל כוחותיו היו קודש ליצירה. מעולם לא ראיתי איש ממעיט באכילה כמותו. "כרס מלאה", רגיל היה לומר, "מפריעה את העבודה", והעבודה היתה קדושה בעיניו. ביום השלושים למותו נשא עליו נחום סוקולוב הספד בלונדון

Tried to control his innate sentimentalism

הביע השערה, כי עבודתו העצומה של שלום-עליכם קיפחה את חייו. בהשערה זו יש הרבה מן האמת.

הוא מיילא תעודתו בצניעות ובענווה. היה רוחש כבוד גם לסופרים שקטנו עבה ממתניהם. מעולם לא העמיד פנים של גדול בישראל. ביישן היה במובן הנעלה של מלה זו.

איש-העם היה ומעורה בחייו. העם לא היה בשבילו יהדות מופשטה, אלא יהודים חיים, סובלים, מפרפרים; אחים ואחיות שהיה קשור אליהם באלפי נימין, ואהבם וריחמם. הוא סימל את סגולותיו של האיש היהודי וחי את חייו. לפני ימות הרבולוציה, לפני שנעקר מביתו וסביבתו בקיוב ויצא "לרצות גלות" באמריקה, היה לבו תמים עם מנהגי אבותיו ומסורותיהם. יום שבתון היה לו יום השבת וחגי ישראל חגיו. חדות מנוחה היתה פרושה עליו בהתהלכו מתון מבית התפילה בכל שבת ומועד בתוך חבורת יהודים פשוטים וידיו לגבו, ועל שפתיו קטע של זמר, והצילינדר לראשו. כמחייך חיוך יומטובי כלפי אור שמים. לבו שלם. הוא לקח באהבה ובהכנעה מן המוכן באוצר עמו. לא הציץ ולא נפגע.

ידיעותיו לא היו עמוקות. התורה שקנה בימי נעוריו — נתלש הימנה. כנראה, בימי עשרו. הוא היה בקי בתנ"ך וזכר פרקים רבים על-פה. פעם אחת ראיתי אצלו בכתב-יד כמה דפים של סיפור שתירגם בעצמו עברית בסגנון יפה ומנופה, סגנון מדרשי, ועם זה לא חסרו גם שגיאות פשוטות. ניכר היה בו, כי שרשיו היו פעם שתולים עמוק בתרבות העברית, אך הוא הזניחם. תלמיד חכם ששכח תלמודו.

הספרות המודרנית לא לקחה את לבו, ואת ספרותנו הצעירה לא כיבד. היא הערתה בו רק שעמום. כשנפגש עם ג. שופמן בלבוב ועם י. ה. ברנר בלונדון, ידע שקנו להם יד ושם בספרותנו, אך לא טרח לקרוא יצירותיהם, ולוא גם טרח, היה שומטן מידיו. וייתכן, שאמנם כך היה. הוא לא ביקש לו סביבה ספרותית; לא הקיף עצמו בחבורת מעריצים, ומקהל "חסידיו" — שלא מעטים היו בקיוב — התרחק. הוא לא ידע צער בדידות. איש אוהב-עבודה כמוהו, המסור כל כך למשפחתו, אינו בודד.

לא דבר חדש הוא בקרבנו לראות אנשים, הקשורים בכל לבכם ונפשם אל אנשי ביתם. חיי המשפחה בישראל קנו להם שם בכל העולם והיו למופת. אך מעולם לא פגשתי דומה לו ביחסו לנפשות ביתו. מאוהב היה. חולה-אהבה היה. אהבה עצומה, לוחטת זו לא נצטמצמה בתוך אמות

kept well

made elementary mistakes in Hebrew

ביתו. היא עברה על גדותיה והשתפכה על ערים ועיירות, על איש ואשה בישראל.

התמכרותו לאנשי ביתו היתה לשיחה ולמשל בפי כל יודעיו. זו לא היתה אהבה רגילה, עיוורה, בעל-ביתית. היו בה נועם ועדינות והיו בה פיקחות ובינת-חיים; אהבה מחנכת, מקפידה בכבוד אדם ומרוממת אותו, עושה שלום עם החיים והופכת אפר חולין לזוהר חג. לרעיתו היה אוהב נצחי; כשהיה משחק עם בן-זקוניו גיומה הפעוט, ראיתי לפני שני "גיומים", שני ילדים מאושרים, ובחברת הבנות — רב קסם וחן כעלם. שפת הבית לא היתה השפה שכתב בה — רוסיית היתה. אך הוא השכיל לצרף את בני ביתו כשותפים למעשי היצירה שלו. יום גמר יצירה היה יום שכולו טוב בבית. שמחת חג היתה משתפכת על אנשיו, שהיו מתלקטים סביביו בציפיה רבה, באהבה ובכבוד להקשיב להקראתו. מי ידמה לו אז! ומי ישווה להם!

יום-יום אחר הצהריים רגיל היה לעמוד על יד החלון, להביט החוצה, בחכותו לשובם של הילדים מן הגימנסיות, והיה פוגש כל ילד, המרים ראשו אליו, בחיוך של אושר.

ביחוד היתה נפשו יוצאת אל בתו הבכירה. עלמה דקת גו, חיוורת פנים ענוגים, בעלת צמות כהות, שרעדו על כתפיה בנערותה ונעשו זר לראשה בבחורותה. היא לא הצטיינה בבריות גופא בתקופת גידול ומעבר ונראה היה שהלב חרד לה מאוד.

הוא היה נוהר מלדבר על ילדיו באוני זר. אך לפעמים לא יכול להתאפק והיה שואל:

"האינך מוצא שפניה של טיסי הוטבו בזמן האחרון? האינך חושב שצבע פניה הבריא?"

הייתי פעם אחת עד לגל אהבה עז שהציפו עד כדי לזעזעני. ישבתי שקוע בעבודתי. פתאום שמעתי את קולו קורא אלי:

"מדוע אינך שותה את התה? מצטנן הוא."

הרימותי פני ואמרתי:

"לא הרגשתי כלל שהעמידו תה לפני."

"זו היתה אמה". מרחפת חרישית וצעדיה אינם נשמעים. כבשתי השקטה! יונתי הטהורה!"

* הבת השלישית היתה או בת י"ד.

Made love for his family

celebrated completion of work

את ארבע המלים האחרונות מילל לעצמו בחשאי כתפילה זכה. ופעם אחת גם נזף בי על הערה אחת, שנפלטת בתמימות מפי בענין משפחתי.

ידעתי כי משתוקק הוא שכתביו יתורגמו עברית. שמעתי מפיו, כי רק לאחר שיופיעו ספריו עברית, ירגיש שלא לחינם יצר. בראשית עבודתי אצלו חשב שאני האיש המוכשר להיות גם המתרגם שלו והתאכזב כשהוכחתי לו שאיני מתאים לזה.

כשנכנסתי אליו יום אחד, מצאתיו במצב רוח מרומם. הוא בישרני, שבתו הבכירה נתארשה לי. ד. ברקוביץ. ברכתיו ב"מזל טוב" והעירותי שמזלו אינה לו הפעם גם מתרגם מצוין.

עננה חלפה על פניו כשהוצאתי דברים אלה מפיו. "מדבר אתה, במחילה, שטותים", קרא אלי, "סחים אתך על ענין הנוגע לחייה של טיסי, ואתה בא מיד באמצאותיך". הערתי נראתה בעיניו לחילול הקודש ממש.

רק נפש אחת היתה יושבת בבית ההוא שותקת, וצחוק לא נראה על שפתיה. זו היתה חותנתו, רחל לויב אשה צנומה, בעלת פאה נכרית על גולגלתה, עטופה משי וקטיפה מהוהים, שארית ימי קדם, ימי עשרה. במשך שנים לא דיברה אתו לשלום. הוא איבד לא רק את הנדוניה הרבה, אלא גם את ההון העצום של כל המשפחה שנפל לידו. בשארית כספה שילמה גם את חובותיו, לאחר שפשט את הרגל, וכאילו לא מחלה לו את ה"חטא" הזה. היא ידעה רק אחת: היא איבד את כספה. את כספה איבד. את כל כספה הרב איבד. בבית אחד חיו. לשולחן אחד ישבו. והוא נשא את מבטה הקובל בדומיה, כאילו ראוי הוא, באמת, לכך. הוא נהג בה כבוד, ובצאתו לדרך היה רגיל לכתוב מכתבים גם אליה. כשנודקנה, וזכרון ימים עברו טושטש, נתרככה ונתפייסה.

לעתים, כשהיה מתעייף אחרי עבודה ממושכה ורוצה להתבדר, היה מרים פתאום קולו וקורא לקטני הילדים בשמותיהם — שמות לואי שלהם. כציפורים מצפצפות היו מתלקטים תיכף מסביב ל"פאפוצ'קא".

"קורית! (לעשן)", היה אומר בקול חלוש מתחטא. ידי העדה הקטנה היו מתמלאות עבודה. זה מביא סיגרה, וזו תוחבה לתוך פיו; זה מגיש גפרור, וזו מדליקה. אחרי כל מציצה מן הסיגרה היה זה מוציאה מפיו, וזו תוחבה שוב; והוא יושב לו באמצע, אינו נוקף אצבע, וחיוך של אושר מרחף על פניו — שכרו בעולם הזה.

only silent
figure = grand ma
never forgive him
for losing his \$

נקל לשער, איך קיפד את חייו סופו הטרגי של בנו מישה, שנפטר מן העולם בהיותו בן עשרים ושש.

הכרתי את מישה מילדותו. שתקן היה תמיד ועל מצחו עננה. כשנודדה המשפחה ללבוב היה רגיל להיכנס אלי ונפגש גם עם ג. שופמן. הוא היה אז נער-גבר כבן שש-עשרה, בלונדי, דק וזקוף כנצר רך, בעל עור צה, בלי טיפת דם בפניו, ועיניים כחולות, מלנכוליות ותמהות לקראת החיים.

שפתו היתה רוסית, ומשום כך הרגיש עצמו בודד בסביבה הזרה לו בגליציה בלי חבר ורע. שנינו התייחסנו אליו כאל חבר צעיר, ודבר זה פעל עליו לטובה. לפעמים היה בא "לעורר דיסקוסיה" על הבעיות הבעורות באותה תקופה, ועיניו הנוגות היו מביעות לנו תודה על ההתקרבות ותשומת הלב אליו — העיניים שלא ידעו צחוק. מישה המסכן!

בצוואתו אומר שלום-עליכם, כי מישה לקח אתו אל קברו גם חלק מחייו הוא. מי שהכיר אהבת האב אל הבן יודע שהחלק היה גדול מאד. חדשים אחדים לאחר מות הבן, ירד גם האב ביגון לקבר.

יא

עד עזבו את רוסיה בשנת 1905 היה שלום-עליכם צובר כל מה שנכתב עליו. חומר זה הוכיח לי, מה המעיטו לפנקו אצלנו. מאמר חטוף פה, סקירה מרפרפת שם, וחטל.

היחס אליו היה מוזר מאוד. בזמן שחגבי-ספרות היו לבני-ענק בעיני מבקרים, ובזמן שלא תל אשפה ספרותי אחד נראה להם תומך שחקים, באותו זמן עצמו זלזלה הביקורת באחד האמנים הגדולים של הדור, אשר חולל גדולות במשך עשרות שנים. משל לסמרטוטאים שאינם יודעים להעריך חפץ יקר-המציאות שנתגלגל לתוך רשותם. גם המבקרים המושבעים שלנו ד. פרישמן ("אירופאי" מספר א') ור. בריינין ("אירופאי" מספר ב') לא ידעו להעריכו, וזלזלו בו.

ספרות-הילדים שלנו, למשל, מצטיינת עד היום בעניות שאין לה דוגמה בעולם. שלום-עליכם היה הראשון והאחד שיצר יצירות מצוינות בענף ספרותי זה. המבקרים שלנו עברו גם על חסדו זה בשתיקה גמורה. והיו טעמים לדבר. המבקרים של תקופתו לא נשתחררו עדיין מיחס של ביטול אל "שפת השפחה" שבה יצר. ז'רגון — איזה הדיוט אינו יודע

debt of MTS ha

לכתוב ז'רגון? ומלבד זה — היחס המשונה אצלנו אל ההומור. מלבד שלום-עליכם אין סופרים הומוריסטים אצלנו עד היום. סטירה, סרקזם; עקיצה, מדקרה, שנינה — כן. הללו חביבים עלינו כצלפת זרדים בבית-המרחץ וכמלקות בערב יום הכיפורים בבית-התפילה. הב! הב! אבל הומור פשוט ובריא, הומור בלי מוסר-השכל — איזו תכלית יש בזה? לא לכבוד ספרותנו הוא. הומור ובדחנות — הייגו-הך. התייחסנו אליו כאל לץ ובדחן. ועד היום קיימים בינינו סופרים "יפי רוח" המתייחסים אליו כן. רק לפני שנים אחדות יצא סופר עברי בארץ במאמר שבו "הוכיח" ששלום-עליכם היה לא פחות ולא יותר מבדחן ונמצאו אחרים שמחאו לזה כפיים.

נראה שבספרות הרוסית הכירו את גדלותו יותר מאתנו, אף על פי שערך יצירותיו ירד ובושמן נמר, כשהריקון מכלי אל כלי. גורקי, אמפתיאטרוב, בולגאקוב ואחרים מאילי הספרות הרוסית בימיו העריצוהו מאד. סח לי הצייר אברהם מאַניביץ', ידידו של גורקי, שהלז התייחס ברוב כבוד ל"גוספודין עליכם" והעמידו בשורה הראשונה של גדולי הספרות בזמנו.

לא מקרה יוצא מן הכלל היה מאמר הפלסתר, שפירסם ראובן בריינין נגד שלום-עליכם, שבו ביטלו כעפרא דארעא, אחרי כהנו חצי יובל שנה בספרותנו. אך בו בזמן שהופיע מאמר זה נתאספו יהודי העיר באראנוביץ' אל בתי התפילה להתפלל לאלוהים שישלח רפואה שלימה לאמן הנערץ. שנפל שם למשכב. תפילות כאלה נערכו גם בערים אחרות. ובשעה שפרישמן כתב עליו לאחר מותו דברי "הספד", שבו יחס הזלזול מרובה על יחס הכבוד, כאילו משקיף הוא מראש פסגת הפרנאסוס על איזה ליצן שהוציא רוחו לרגלי ההר — עורר מותו של שלום-עליכם אבל כבד מאד בלב העם בכל תפוצותיו.

העם הרגיש, שהוא היה להם לא רק סופר מזהיר, אלא גם ידיד-נפש ואף רחמן. הוא הכיר את הקלקולים והליקויים בחייהם, חיים חלושים, תלושים, תלויים על בלימה; חיי יתומים בלי אם-אדמה, טרגיים עד לידי צחוק. והצחוק לא היה טבול ברעל. זה היה צחוק מלטף ומנחם ומעודד. הוא ידע להפוך דמעת יסורין לדמעת פיוס. כי לא ראה אָוון בעמו. "לא לך החרפה כי אם למעניך".

במשכנות אנשי-עמל קשי-גורל צלצל בחדווה הצחוק שעורר והרעיק טל ניחומים ללכות אומללים. השולחן לא היה מלא דשן והסעודה לא

humor has no status may

Brainiacs vicious attack

השביעה את הגוף, אך הפרפרת — מקרא בכתבי שלום-עליכם — כמה טעימה היתה וכמה השביעה את הנפש.

אך ה"אירופיים" ואריסטוקראטי הרוח שלנו הביטו עליו מגבוה. הם כ"רופאים כלליים" — מכף רגל ועד ראש: סיפור ושיר, מאמר וביקורת, מחזה ומסה ואין בהם מתום, והוא רק מומחה לדבר אחד: סיפורי מעשיות ב'רגון. ואיזה מומחה! הם אמודאים זונקים וצוללים לכל מעמקים ומעלים — חרס. והוא רק עומד ליד המים ומעל שטחם שולה ביד קסם אורם המזהיר ופירכוסם צחוקם מנחה לעם.

זרועת גוגה היתה דרכו, וסלול שמחה שבילו. עניינים גנוזים, על-מציאותיים לא צדו את לבו. אל דלתות הרזין לא ניגש ואל מבוע המסתורין לא קרב. חיטוטי-נפש וניקור-נשמה זרים היו לו. בר ובהיר היה ואיתן ומושרש עמד בשתי רגליו בתוך המציאות.

איש יהודי פשוט היה,
יהודית כתב, לשמח
לבב המון העם ונשיו.*

"איש יהודי פשוט היה" ורק את היהודי הפשוט, הקרתני תיאר והיה סופרו של העם לדורות. הוא רק כתב על כתרילבקה וקיפל בתוכה את כל התפוצות. הנפשות אשר עשה קרמו עור ובשר והיו אנשים חיים, אחים קרובים, אהובים. טוביה החולב ובנותיו, מנחם מנדל, רב יופל ואחרים — אים עכשיו? מנחם מנדל "הכל-יכול" אולי מילט נפשו ואולי נעשה פארטיזאן ברוסיה. והאחרים? מה יוצא הלב אליהם! הנצלו או הנספו? הוי, אל מלא רחמים!

יב

עד סוף שנת 1907 הייתי מקבל הימנו לפעמים גלויות מניו-יורק, מג'ניבה, מקרלסבד וממקומות אחרים. למרות מחלתו הכבדה שבע נדודים רבים.

פגישתי האחרונה עמו היתה באחד הקונגרסים בזול. הוא בא שמה עם משפחתו מאיטליה. הוא היה בימים ההם במצב רוח טוב, ופניו הביעו עליזות.

*שלוש השורות הראשונות מן הציור-למצבתו, שחיבר בשנת 1905, בגיל ארבעים ושש.

הוא היה בקונגרס ההוא האישיות המרכזית ונתבקש לעלות על הבמה בישיבת הפתיחה החגיגית. הצירים והאורחים נתנו לו רוב כבוד וחיבה. הקונגרס — קיבוץ גלויות בזעיר-אנפין — הוכיח לו ברור, שאהוב העם הוא.

בשנת 1916 קיבלתי ממנו מכתב מאמריקה ובהעיפי עיני עליו חרד בי הלב. כתב ידו הנפלא, שכה הורגלתי אליו במשך שנים, בעל האותיות הזעירות, אותיות-מרגליות, נשתנה מאד. הרגשתי שהשורות נכתבו ביד רפה, רועדת, שלא ימים רבים עוד תאחו את העט באצבעותיה.

במכתב זה פנה אלי בדבר ענין ספרותי, והמכתב נגמר במלים אלו: "מחכה אני לתשובה דחופה".

תשובתי הדחופה לא הגיעה לידו. מיד אחרי קבלת המכתב נתקבלה גם הידיעה על מותו.

בתקופת המעורר

א

בקיץ תרס"ו (1906) באתי מלבוב ללונדון. ג. שופמן, שנמצא אז בלבוב והיה אחד מסופרי "המעורר", ביקשני למסור בשמו פריסת שלום לברנר. דחיתי את הפגישה מיום ליום. המצאתי לי אמתלאות שונות לכך. מצב רוחי דומה היה לאותו של איש המקבל אגרת מנפש יקרה לו והוא מתגרה בעצמו, "מענה" נפשו בכוונה ודוחה את שעת פתיחת המעטפה. כעבור שבוע ימים כתבתי לו מלים ספורות על בואי מלבוב ועל חפצי למסור לו פריסת שלום מאת שופמן.

הוא לא ענה, אלא בא תיכף בעצמו לביתי. עמד לפני איש בעל קומה ממוצעת ורחב גרם. פניו המגולחים לא היו יפים כלל. לסתותיו היו רחבות מאוד, והלחיים נראו כצבות בקציהן. השפה התחתונה מלאה, וכנפי האף תפוחות משהו. לעומת זה העיד חלקו העליון של פרצופו על שאר-רוח. עיניו הכחולות הזהירו באור בהיר, ובמבטן — אמון של ילד; מצחו הקצר הביע מרד ועוז, וראשו, המעוטר גלי שערות-ערמון ממרים, היה נהדר מאוד. אך אלה היו פרטים. הרושם הכללי היה, שפניו אינם יפים, ואפילו מגושמים. הוא היה לבוש מדים צרים, שהבליטו את גופו המוצק של עלם בן עשרים וחמש.

הוא בילה בביתי זמן רב, נוף בי על שלא הודעתיו על בואי ללונדון מיד, משום שכבר קיבל מכתב משופמן על אודותי. שופמן כתב עלי טובות, הוא חיכה לפגישה בכליון עינים. הוא התעניין לדעת את כל הפרטים בנוגע לחיי שופמן, שהיה חביב עליו מאוד. אחר-כך נסבה השיחה על אנשים אחרים וענייני ספרות. הפגישה היתה לבבית מאוד, וכרעים נושנים נפרדנו.

לפני צאתו נתעכב רגע אצל הדלת ופנה אלי פתאום בקול מבויש קצת ובעיניים מושפלות:

"כמדומה שהנני מתרעם עליך".

"מדוע?" שאלתיו משתאה.